

## CUMHURİYET EKONOMİSİNİN İLK DEVALÜASYONU:

7 EYLÜL 1946

THE FIRST DEVALUATION OF THE TURKISH ECONOMY:

7 SEPTEMBER 1946

Serkan TUNA\*

### ÖZET

7 Eylül 1946'da gerçekleştirilen ve Cumhuriyet ekonomisinin ilk devalüasyonu olma özelliğini taşıyan düzenlemeler, Türk iktisat tarihinin en önemli kararlarından birisidir. İç gelişmelerin etkisi olmakla birlikte, daha çok İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan ABD önderliğindeki ekonomik ve siyasi değişim rüzgarlarının izlerini taşıyan bu operasyon, üretimi artırma, dış ticareti sağlıklı bir yapıya kavuşturma ve Uluslararası Para Fonu'na (IMF) üye olabilme gibi amaçları taşımaktadır. Ne var ki, uygulama süreci özellikle üretim ve dış ticaret alanlarında istenen başarıyı getirmediğinden, kararlar giderek artan biçimde kapsamlı eleştirilere maruz kalmıştır. Sonuçta, 7 Eylül 1946 tarihli devalüasyon, ülke dış ticaretinin hızlı şekilde liberalleşmesi amacını güden, ancak ekonomik ve siyasi açılardan yeterli analiz yapılamadığı için temel noktalarda başarılı olamayan bir politika olarak değerlendirilebilir.

**Anahtar Sözcükler:** *Devalüasyon, Türkiye ekonomisi, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)*

### ABSTRACT

The regulations of 7 September 1946 were the first devaluation decisions of the Turkish Economy, which had important effects on the following periods. Although the internal factors were influential, the political and economic winds of change that dominated the world economy after the Second World War with the leadership of the U.S.A. was the main motivator of this operation. The reasons for these decisions were stated as increasing the production, obtaining a healthy structure of foreign trade and being the member of the International Monetary Fund (I.M.F.). But due to not reaching the desired goals during its application, especially in the production and foreign trade fields, the decisions were harshly and comprehensively criticized. As a result, the devaluation of 7 September 1946 brought a mentality of rapid liberalization of the country's foreign trade, but due to not making sufficient political and economic analysis, the 1946 decisions can be evaluated as a policy that were not successful in its basic subjects.

**Keywords:** *Devaluation, Turkish economy, Republican People's Party (R.P.P.)*

---

\*İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Görevlisi

## GİRİŞ

II. Dünya Savaşı sonrası döneme karşılık gelen, 1946-1950 aralığı, Türkiye açısından siyasi düzlemde olduğu kadar ekonomik alanda da kapsamlı dönüşümlerin yaşandığı bir süreci temsil etmektedir. Çok partili hayata geçiş kararı, siyasi boyutun radikal bir dönüşümü anlamına gelirken, 1946 Eylülü'nde gerçekleştirilen ve Cumhuriyet ekonomisinin ilk devalüasyonu olan para operasyonu da ekonomik bağlamda önemli bir değişimin işaretidir. Devletçilik politikasının çeşitli açılardan eleştirilmeye başlandığı sırada alınan bu karar, ağırlıklı olarak ticaret sektörünü ilgilendirmekle beraber, devalüasyon politikasının mantıklı bir sonucu olarak diğer ekonomik sektörleri ve hatta siyasi alanı da etkileyecek düzeyde önem taşımaktadır. Nitekim, tek parti iktidarının bu politikası, o dönemde belirli bir süre devletçilikle birlikte sosyo-ekonomik tartışmaların merkezini oluşturacaktır. Bu çalışmada, 7 Eylül 1946 tarihli devalüasyon kararının neden ve sonuç kapsamında genel bir analizi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede, önce devalüasyon öncesindeki siyasi ve ekonomik tablo incelenecek, ardından da devalüasyon sürecinin işleyiş ve etkileri üzerinde durulacaktır.

## II. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNİN EKONOMİK GÖRÜNÜMÜ

Türkiye Cumhuriyeti, Dünya Savaşı'na katılmamakla birlikte savaşın yarattığı ekonomik ve siyasi problemleri fazlasıyla yaşamıştır. Bu dönemin en ciddi sorunu, hiç kuşkusuz, dış ticaret olanaklarının kısıtlandığı bir ortamda ülkenin temel gereksinimlerini karşılayabilmek başka bir deyişle üretim kapasitesini belirli bir düzeyde tutabilmektir. Ne var ki, devlet merkezli ekonomi politikasına ve alınan tüm önlemlere karşın 1940-1945 yılları arasındaki ekonomik görünümü başarılı olarak nitelendirmek mümkün değildir. 1948 sabit fiyatlarını baz alarak bir kıyaslama yaparsak; 1940 yılındaki 8 milyar 677 milyon TL'lik GSMH miktarı, 1945 yılı itibarıyla %30 dolayında küçülerek 5 milyar 960 milyon TL düzeyine gerilemişti. 1941-1945 arasındaki GSMH ortalaması da 7 milyar 281 milyon TL olarak gerçekleşmişti. Aynı şekilde, Dünya Savaşı sektörel gelişmeleri de olumsuz etkilemişti. Örneğin, sabit fiyatlar düzeyinde 1939'da 431 milyon lira olan net yatırımlar 1942 yılında 281 milyon lira seviyesine inerken, ulusal savunma gereksinimleri kapsamında genç nüfusun önemli bir kısmının askere alınması tarım üretimini aksatmıştı. Ortaya çıkan üretim gerilemesinin toplumsal alana en önemli yansımaları ise fiyat artışları şeklindeydi. 1940 itibarıyla 126.6 olan toptan eşya fiyatları indeksi, 1945 yılında üç kattan fazla artarak 444.6'ya yükselirken, tüketici fiyatları indeksi de aynı tarihler içinde 110.8 seviyesinden 333.0 oranına ulaşmıştı. (İstatistik Göstergeler 1923-2002, 2003: 508; Parasız, 1998: 58-59).

Makro sonuçlara yansıyan bu sıkıntılar, dış ticaret ve para politikalarında da karşılığını bulmuştur. Dış ticaret alanında en kayda değer nokta, bir önceki döneme nazaran yaşanan daralmadır. İthalat hacminin 1948 fiyatlarına göre değeri, 1937-1939 arasında ortalama 736 milyon TL iken, 1940-1945 aralığında ortalama 348 milyon TL'ye düşmüş, aynı karşılaştırma kapsamında, ihracatın değeri de 615 milyon TL'den 348 milyon TL seviyesine inmiştir. Buna karşın, ithalat hacminin daralması ve özellikle de dünya fiyatlarının getirdiği avantaj sayesinde dış ticaret dengesi sürekli biçimde fazlalık vermiştir. Savaş yıllarında, Almanya dış ticaret açısından önemini korumaya devam etmekle birlikte, savaşın bitiminde İngiltere ve A.B.D.'nin payları ciddi oranda büyümüştür. (Tezel, 1994: 179-180,182-184; Alkin: 450; İstatistik Göstergeler 1923-2002: 408).<sup>1</sup>

II.Dünya Savaşı'nın başlangıcında, ithalat rejimi 1937 tarihli Genel İthalat Kararnamesi ile yürütülmüşse de, ithalat olanaklarının giderek zorlaşması karşısında 1941 Mayıs'ında kliring, özel takas ve serbest dövizli olmak üzere üç ödeme sistemini getiren ayrıntılı bir dış ticaret kararnamesi yürürlüğe sokulmuş, 1940 yılında İthalatçı Birlikleri kurulmuş ve yaşanan sıkıntıları gidermek için ihracatta prim uygulamasına gidilmiştir. Diğer yandan, savaş dönemindeki ekonomi politikasının işleyişi hem ticaret, hem de diğer sektörler adına iki farklı yönde gelişmiştir. 1940-1942 yılları arasında görev yapan Refik Saydam hükümeti döneminde, 1940 yılında çıkarılan Milli Korunma Kanunu çerçevesinde daha “merkeziyetçi” bir ekonomi politikası takip edilmiş ve bu bağlamda dış ticaretin devlet denetimi altına alınmasına çalışılmış, Refik Saydam'ın ölümünden sonra hükümeti devralan Şükrü Saraçoğlu zamanında ise hemen her düzeyde daha “liberal” ve “piyasacı” uygulamalara ağırlık verilmiştir. (Tezel: 182-183; Parasız: 60-61,65-67).

Para politikasına ilişkin kararlarda iki konu öne çıkmaktadır: bunlardan ilki, para hacminde yaşanan büyük artış, ikincisi de Türk lirasının yabancı paralar karşısındaki değerinin yüksek tutulmasıdır. Tedavülde bulunan banknot ve madeni paraların toplamı 1940 yılında 433 milyon 800 bin TL iken, bu miktar %100'ü aşan bir artışla 1945 yılında 918 milyon 567 bin TL'ye ulaşmıştır. (Köklü, 1947: 63). Savaş sırasında, daha önce başlayan genel çizgi devam ettirilerek Türk lirasının dış değeri yüksek tutulmuş, (Çarıklı, 1947: 189; Tezel: 181; Köklü: 82) buna karşın, para seviyesindeki aşırı artış nedeniyle paranın iç değerinde sürekli bir düşüş yaşanmıştır (Köklü: 82). Gelecek açısından önem taşıyan bir konu da, Türkiye'nin savaş

---

<sup>1</sup> Türkiye'nin dış ticaret hacminde, Almanya'nın payı 1939 yılında %43.7, 1940 yılında %9.3 ve 1944'te %25.5 olarak gerçekleşirken, İngiltere'nin 1940 itibarıyla %10.8 olan payı 1945'te %17.9'a, yine aynı dönem içinde A.B.D.'nin payı ise %12.1'den %34.3'e yükselmiştir. Bkz., İbrahim Okçuoğlu, Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi, İç Pazarın Oluşma Süreci (1923-1950), Cilt:2, İstanbul: Ceylan Yayıncılık, 1999, s.490.

bitiminde yüksek sayılabilecek altın ve döviz rezervlerine sahip olmasıdır. 1940 yılı başlarında 26.2 ton olan altın rezervi 1946 Eylülü'nde 210.8 ton civarına ulaşmış, döviz bakımından da, 1945 yılında 200 milyon doları aşkın bir rezerve sahip bulunulurken, 1946 yılında bu miktar 100 milyon doları aşan bir düzeyde gerçekleşmiştir. (İstatistik Göstergeler 1923-2002: 408; Parasız: 66; Boratav, 1997: 315).

Görüldüğü gibi, özellikle üretim kapasitesinde yoğunlaşan sıkıntılarının yanında Türkiye ekonomisi önemli bir atıl kapasiteye de sahip bulunmaktadır. Bu kapasitenin kullanımı, Türkiye'nin yeni dönemdeki ekonomik başarısının da değerlendirme kriteri olacaktır. Bu analizin yapılmasına etki edecek ve 1940-1945 aralığının da geleceğe dönük en önemli sonuçlarından birisini meydana getirecek olan, şüphesiz ki dış ticaret kaynaklı konulardır. Bu bağlamda, dönemin sonuna doğru ABD ile gelişmeye başlayan ekonomik ilişkiler, Türk parasının iç piyasada "aşırı" değerlenmesi ve dış ticaret fazlasının yarattığı stoklar, Türkiye'nin ekonomi potansiyeli ve dış ticaret politikaları adına belirleyici öğeler olarak göze çarpmaktadır.

## **II. DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA YAŞANAN ULUSLARARASI EKONOMİK VE SİYASİ GELİŞMELER**

Almanya bloğunun yenilgisiyle sonuçlanan savaş sonrası, dünya siyaset ve ekonomisinde ABD'nin ağırlığı artmaya başlayacak ve bu dönüşüm Türk siyaset ve ekonomisini de derinden etkileyecektir. Bu ağırlığın dünya ticaretine yansımaları, "liberal" bir dış ticaret yapısının gündeme gelmesi ve yeni bir kambiyo sisteminin ortaya çıkması şeklinde özetlenebilir. Yeni bir kambiyo düzenlemesinin temel amacı, daha önce yaşanan ve uluslararası ticareti zorlaştıran para istikrarsızlıklarını gidererek dünya ticaretinin daha "düzenli", "özgür" ve "bunalımsız" bir ortamda yapılmasını sağlamaktır. Bu amaçla, savaşın son dönemlerine doğru ABD ve İngiltere'nin öncülüğünde başlatılan çalışmalar, Temmuz 1944'te Bretton Woods Anlaşması'nın kabulüyle somutlaşmış ve kısaca IMF olarak adlandırılacak olan Milletlerarası Para Sandığı'nın 27 Aralık 1945 tarihinde kurulmasıyla sonuçlanmıştır. (Çarıklı, 1947a: 3-4; Çarıklı, 1947: 70-71; Aral, 1946: 344-345; Eğilmez ve Kumcu, 2004: 74)<sup>2</sup>.

Milletlerarası Para Sandığı'nın öncelikli amaçları, uluslararası düzeyde para işbirliğini kurmak ve teşvik etmek, dünya ticaretinin gelişmesine yardımcı olmak, ödemeler dengesinde sıkıntı çeken ülkelere gerekli geri

---

<sup>2</sup> Aynı tarihte, temel amacı geliştirmekte olan ülkelerin kalkınmasına kredi sağlayarak destek vermek şeklinde belirtilebilecek olan ve Türkiye ekonomisi adına da önem taşıyan Dünya Bankası (IBRD) da kurulmuştur. Bkz., Mahfi Eğilmez ve Ercan Kumcu, Ekonomi Politikası, 5.b., İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004, s.80-81.

dönüş tedbirlerini almak şartıyla maddi destekte bulunmak, üye ülkelerin ödemeler dengesi problemlerinin derece ve süresini düşürmek ve kambiyo istikrarı yaratarak dövizlerin kıymet kaybetmesi yarışlarını önlemek şeklinde açıklanabilir. Bu hedeflere varabilmek için, daha önce geçerli olan altın standardına bağlı para sistemi yerine sabit ancak ayarlanabilir kambiyo kurları getirilmekte ve her üye ülke için altın veya dolar üzerinden bir “muadilat kıymeti”nin belirlenmesi ve üye ülkelerin altın ve döviz üzerine yapacağı işlemlerin belirlenen çerçevede gerçekleştirilmesi usulü kabul edilmektedir. Sandığa 31 Aralık 1945 tarihinden sonra üye olan devletlerin para değerleri de, anlaşma hükümleri kapsamında sandık tarafından belirlenecektir. Üye bir ülke, parası için saptanan kıymet oranını %10’u aşan bir miktarda değiştirmek istediğinde sandık ile istişare ederek kurumun onayını almak zorundadır. Aksi takdirde, sandıktan uzaklaştırılmaya kadar gidecek yaptırımlarla karşılaşması söz konusudur (Çarıklı, 1947: 73,201; Aral, 1946: 346-347; Ziyaoğlu, 1946: Tasvir; Eğilmez ve Kumcu: 74-75; Sönmez, 1998: 257).<sup>3</sup>

Bu gelişmeyi destekleyen bir diğer önemli olay, serbest ticaretin yaygınlaştırılmasını hedefleyen Amerika’nın öncülüğünde gerçekleştirilen Uluslararası Ticaret Konferansı’dır. Bu konferansta, Amerikan hükümetinin tezi serbest ticareti engelleyen tüm kayıtların neredeyse tamamen kaldırılması yönündedir. Bu çerçevede, gümrük tarifelerinin indirilmesi, tercihli tarifelerin ve kontenjan sisteminin kaldırılması, ihracat ve ithalata yönelik prim uygulamalarının uluslararası ticareti tehdit eder bir düzeyde olmaması, devletlerin dış ticarete yönelik tekel gibi önemli kararları diğer ülkelerle görüşerek uygulamaya sokması ve devlet eliyle yapılacak ticaretin sadece ticari amaçlar içerisinde olması gibi Amerika’nın teklifi arasında yer alan unsurlar, Ekim 1947’de Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması’nın ortaya çıkması ile hayata geçecek ve böylece uluslararası anlamda bir serbest ticaret teşkilatı kurulacaktır (Çarıklı, 1947a: 149-190; Aral, 1946a: 188-189).

Bu ekonomik altyapıyı hem destekleyen, hem de tamamlayan siyasal öge de Birleşmiş Milletler Teşkilatı’nın kurulmasıdır. Temel amacı uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması ve korunması şeklinde özetlenebilecek olan Birleşmiş Milletler’in en önemli niteliklerinden birisi, başını Amerika ve İngiltere’nin çektiği büyük devletlere eski kuruluşa nazaran daha geniş yetkiler tanınmasıdır. Nitekim, teşkilatın biçimlendirildiği San Francisco konferansına katılan Ahmet Emin Yalman, tartışmaların

---

<sup>3</sup> IMF üzerindeki ABD etkisini yansıtan şu satırlar hayli ilginçtir: “Fon kuruluşundan bu yana en güçlü üyesi olan ABD’nin etkisi altında kalmıştır....1956 yılına kadar IMF’nin tüm önemli kararları ABD Maliye Bakanlığı’na alınıyor ve Fon görevlilerine kredi dilimlerinin çekilmesi konusunda görüşme yapmak yetkisi dahi verilmiyordu.” Bkz., Cheryl Payer, Borç tuzağı, IMF ve Üçüncü Dünya, (Çev.Reşit Ergener), İstanbul: Yalçın Yayınevi, 1981, s.243.

eninde sonunda büyük devletlerin istekleri doğrultusunda sonuçlanması ve serbest müzakere anlayışının işlememesini gerekçe göstererek konferans bitmeden Amerika'dan ayrılmıştır. (Gönlübol vd, 1982: 171-183; Bilsel, 1946: 1-19,233-235; Yalman, 1945: 202).

Uluslararası alanda ABD inisiyatifi giderek artıran bu gelişmeler yaşanırken, Türkiye'de de çok önemli siyasi ve ekonomik dönüşümler başlamıştır. Bu kapsamda, bir yandan Birleşmiş Milletler Antlaşması onaylanarak demokrasi açısından ciddi ve bağlayıcı bir adım atılmış ve 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin (DP) kurulmasıyla da çok partili yaşama geçiş hamlesi önemli bir ivme kazanmıştır. Öte yandan, Rusya ile özellikle Boğazlar problemi yüzünden bozulan siyasi ilişkiler sonrasında Amerika ile yakınlaşma siyaseti hızlanmıştır (Aral, 1946a: 189-190; Oran (Ed.), 2001: 499-509; Timur, 1994: 9,38-50). Fakat, dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından bir Amerikalı gazeteciye söylenen ve birkaç gün sonra DP başkanı Celal Bayar'ın ağzından hemen aynısı tekrarlanan şu sözler Rusya etkeninin başat bir öge olmadığını ortaya koymaktadır: "Eğer Rusya gelip de aradaki ihtilafları müsait bir şekilde halletmek teklifini yapacak olursa bile ben Türk siyasetinin Amerikan siyasetiyle elele gitmekte devam etmesine taraftarım" (Timur: 50).

Siyasi müttefiklik çizgisiyle beraber yürütülen ekonomik ortaklık aşamalarında ise Amerika'nın konumu çok daha belirgindir. Bunun ilk önemli örneği, 7 Mayıs 1946'da Türkiye ile Amerika arasında imzalanan ve Amerika'nın savaş sırasında Türkiye'ye yaptığı yardımlardan doğan borçların silinmesine dair anlaşmadır. Salt Türkiye'ye özgü olmayan bu anlaşma ile Amerika Türkiye'nin borçlarını silmeyi kabul ederken, Türkiye de gelecek adına önem taşıyan ekonomik konulardaki mutabakatını bildiriyordu. Buna göre, Türkiye ve ABD uluslararası ticarete her türlü farklı muamelenin kaldırılması, gümrük tarifelerinin indirilerek ticarete engel olan diğer düzenlemelerin hafifletilmesi konularındaki görüş birliklerini belirtiyor ve yakın bir gelecekte toplanacak olan ticaret konferansında tartışılacak olan bu ilkelere aykırı düzenlemelerden kaçınacaklarını beyan ediyorlardı (Armaoğlu (Haz.), 1991: 143; Düstur, 1946: 1134-1138)<sup>4</sup>. Nitekim, Türkiye, yukarıda sözü edilen 1947 tarihli Gümrük Tarifeleri başlıklı ticaret anlaşmasını 21 Nisan 1951'de imzalayacaktı. (<http://www.kronoloji.gen.tr.15.04.2005>)

1946'daki anlaşmanın ardından gelen kredi talepleri, Truman Doktrini ve Marshall Planı Türkiye'nin Amerika ile olan siyasi-ekonomik bağlarını çok daha yakın boyutlara taşıyacaktır. Türkiye, altın ve döviz rezervlerini Sovyetler Birliği ile yaşanan gerginlik ve savaş ihtimalini gözönüne alarak

---

<sup>4</sup> ABD ile 23 Şubat 1945 tarihinde imzalanan ve Amerika'nın savaş sırasında Türkiye'ye yaptığı askeri yardımlara ilişkin anlaşmada da, ikili ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi anlayışı yer almaktaydı. Bkz., TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:VII, Cilt:18, Birleşim 78'e ek, Sıra Sayısı:131, Ankara: 1945, s.2.

kullanmak istemediğinden, yatırım harcamaları için iç ve dış kredi seçenekleri üzerinde durmuştur. Bu doğrultuda, ABD ile yapılan görüşmeler devalüasyondan bir ay kadar sonra sonuçlanmış ve 1946 Ekim'inde 50 milyon dolarlık bir kredi alınmıştır. 1947 yılında ise, Amerikan başkanı Truman'ın ismiyle anılan Truman Doktrini kapsamında ABD, Türkiye ve Yunanistan'a SSCB tehdidi de dikkate alınarak 400 milyon dolar miktarında bir yardımı öngörmüştür. Bu doktrin 22 Mayıs 1947'de yürürlüğe girmiş, 12 Temmuz 1947'de yardıma ilişkin anlaşma imzalanmış ve 1947-1949 arasında 152.500.000 dolarlık Amerikan yardımı alınmıştır (Oran (Ed.): 528-535; Gönlübol vd: 219-227).

İsim babalığını dönemin ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'ın yaptığı Marshall Planı ise, Sovyetler Birliği tehlikesi ve Amerikan mallarının pazar ihtiyaçları dikkate alınarak hazırlanan ve Avrupa'nın imarını hedefleyen bir ekonomik yardım programı idi. O sırada, devletçi bir sanayileşme içeriğiyle hazırlanmış olan kalkınma programına kaynak arayan Türkiye, bu programın finansmanı için 615 milyon dolarlık bir kredi teklifini iletmışse de, Amerikalılar Türkiye'nin savaşta tahrip olmadığı gerekçesiyle bu teklifi kabul etmemişti. Bu konudaki çabalar, ABD yönetiminin talepleri dikkate alınarak, kalkınma planında sanayi yerine tarımsal üretime ağırlık verilmesi ile neticeye ulaşmış, 4 Temmuz 1948'de imzalanan Türkiye-ABD Ekonomik İşbirliği Anlaşması ile Marshall Planı yardımları başlamış ve 1948-1952 yılları arasında 352 milyon dolarlık yardım alınmıştır. (Oran (Ed.): 538-542; Gönlübol vd: 228-230; Tezel: 265-268,323-324; Kepenek ve Yentürk, 2001: 93).

4 Temmuz 1948 tarihinde imzalanan ve 8 Temmuz'da TBMM'de kabul edilen Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın maddeleri ekonominin geneli adına olduğu kadar para rejimi bakımından da önem taşımaktadır. Anlaşmanın giriş bölümünde, iki tarafça, bireysel ve siyasi özgürlük prensiplerinin yerleşmesinin güçlü ve müreffeh Avrupa ekonomisinin kurulmasına bağlı olduğu, bunun ayrıca Birleşmiş Milletler amaçlarının tahakkuku için de temel olduğu kabul ediliyor ve bu hedefe ulaşabilmek için üretime dayalı güçlü bir ekonomik yapılanmanın önemine değiniliyordu. Bu yapılanma, Türkiye'nin de onayladığı muteber kambiyo rayiçlerini belirleme, ticareti engelleyici hükümleri ortadan kaldırma ve içeride mali istikrarı sağlama gibi birtakım temel ilkelere dayalıydı (Düstur, 1948: 1278-1279).

Anlaşmanın içeriğinde belirlenen koşullara göre, Marshall Yardımı Türkiye'nin isteği ve ABD'nin onay vermesi kaydıyla işleyecek, Türkiye ekonomik açıdan Avrupa İktisadi İşbirliği Sözleşmesi'ne uygun hareket edecek ve aldığı yardımın amacına uygun kullanılmasını denetleyecek bir takip sistemini kabul edecekti. Ayrıca, ABD hükümeti de, anlaşma hükümlerinin sağlıklı şekilde yürütülmesini gerçekleştirmek amacıyla kendi büyükelçiliğinin bir parçası olan Hususi İktisadi İşbirliği Misyonu adını

alacak bir teşkilatlanma kuracak ve her iki ülkede benimsenen temel ilkeleri geniş kitlelere mal etmek amacıyla kapsamlı bir yayın politikası güdülecekti. Çerçevesi bu şekilde çizilen anlaşma ile, Türkiye'nin sınai ve zirai üretiminin artırılması, Avrupa İşbirliği Teşkilatı vasıtasıyla belirlenmesi muhtemel olan üretim hedeflerine ulaşılması ve ticaretin önündeki engellerin kaldırılması hedeflenmekteydi (Düstur, 1948: 1279-1284).

Anlaşmanın Türkiye'nin mali konularına ilişkin bölümünde ise şu ifadeler yer almaktaydı: "Parasına istikrar vermek, muteber bir kambiyo rayıcı tesbit veya idame etmek, Hükümet bütçesini tevzin etmek, dahilde mali istikrar yaratmak veya idame etmek ve umumiyetle kendi para sistemine karşı olan itimadı iade veya idame etmek..." (Düstur, 1948: 1281).

Tüm bu gelişmeler, ABD'nin yeni dönemde siyasi ve ekonomik yönden uluslararası ağırlık taşıyacak konumunu ortaya koymaktadır. Bu ağırlığın ekonomik alandaki en önemli göstergesi, dünya ticaretinin savaş yıllarına göre daha serbest, güvenli ve sağlıklı yapılabilmesi koşullarının gündeme gelmesidir. IMF, Ticaret Teşkilatı ve Birleşmiş Milletler gibi kuruluşlar bu ilkenin yerleşmesinde doğrudan ya da dolaylı görev alacak uluslararası teşkilatlar olarak gözükmektedir. Türkiye'nin de aktif bir şekilde bu kurumlara dahil olması, siyasi ve ekonomik liberalleşmeyi ve elbette ABD'nin aktif rolünü benimsemesi anlamını taşımaktadır. Kalkınma planının finansmanı için zorunlu görülen dış kaynak arayışları da bu çizgiyi pekiştirmektedir. Dolayısıyla, Türkiye'nin gerçekleştirdiği devalüasyonu bu gelişmelerden soyutlayarak sadece iç koşullar çerçevesinde ele almak ve yorumlamak doğru değildir. Hatta, yukarıda özetlenen koşullar, yönetimin kısa bir süre içinde Türk parası ve ticaretine yönelik yeni "uyum" düzenlemelerini yapmak zorunda kalacağını aksi taktirde başta üyeliğine başvurduğu IMF olmak üzere çeşitli kuruluşların yaptırımlarıyla karşılaşılabileceğini açıkça göstermektedir.

## **DEVALÜASYONA GİDEN SÜREÇTE GÖRÜŞLER**

Türkiye, bir taraftan uluslararası gelişmelere uyum sürecini devam ettirirken, diğer taraftan da devalüasyona kadar uzanacak tartışmaları yapmaktadır. Ocak 1944'te İstanbul Ticaret Odası'nda çeşitli toplantılar yapan tüccarlar, gelecek döneme yönelik görüş ve taleplerini dile getirmişlerdir. Fazla stok bulunmaması nedeniyle ithalat adına büyük bir endişe taşımayan ticaret kesimi, ihracat yönünden ise, yüksek olan ihraç fiyatlarının barış zamanında bu düzeyde kalamayacağını, bu yüzden fiyatların normal olan Amerikan pazarlarına göre ayarlanması ve barış yıllarında ihracı mümkün olmayacak ürünler için iç sürüm imkanlarının araştırılması gerektiğini belirtmiştir (Cumhuriyet, 15 İkincikanun 1944).

Mekki H.Onaran, Aralık 1945 tarihli değerlendirmesinde, savaş sonrası koşulları ile iç ve dış fiyat farkının bir ihracat güçlüğü yarattığını kaydederek, çözüm olarak deflasyon ya da devalüasyon şıklarından birisini tercih etmek gerektiğine dikkat çekiyor ve devalüasyonu birçok açıdan uygulanması gereken bir politika olarak gösteriyordu (Onaran, 1945: 166-171). Muhtar Yazır da, Şubat 1946 tarihli yazısında, Türkiye'nin dış ticaretindeki zorunlu değişime şu satırlarla değinmekteydi: "Anglo-Sakson memleketlerinin dünya iktisadiyatına hakim olmalarını tabii görmek lazımdır. Bu hem imkanı bol iktisadi bir bünyenin, hem de şanlı bir zaferin hakkıdır. Başlıca alıcılarımız mağluplar safında kaldığından iş yapılması en kolay piyasalarla doğrudan doğruya temasa geçmek imkanı yoktur. Şu halde dünya ahvali düzeliş milletler arasında serbest mübadele mümkün oluncaya kadar Anglo-Saksonların mutlak iktisadi hakimiyetini kabul etmek ve dış ticaretimizi ona göre yeni baştan ayarlamak zarureti vardır. Anglo-Saksonların dış ticareti ise serbest dövizle mübadele sistemine istinad ediyor. Amerika yeknesak bir fiyat politikasıyla hem iç piyasayı düzenlemek, hem de dünya piyasalarını bu suretle tutmak için takas usulüne yanaşmıyor" (Yazır, 1946: 586-587).<sup>5</sup>

Devalüasyondan bir ay kadar önce İktisadi Yürüyüş dergisinde yayımlanan bir ankete cevap veren akademisyen, gazeteci ve tüccarlar, her alanda olduğu gibi ticari sektörde de devletin özel teşebbüsleri desteklemesi, serbest ticaret sistemine geçilerek ithalat ve ihracatın kolaylaştırılması ve yeni politikalar belirlenirken özellikle Amerika ve İngiltere'nin savaş sonrasında izleyecekleri çizginin dikkate alınması gerekliliğini ifade etmişlerdi (İktisadi Yürüyüş, 1 Ağustos 1946: 3-4,11,16,21-22; 17 Ağustos 1946: 4,21-22).

Bu iç gelişmelerin yanı sıra, 18 Mayıs 1946 tarihli The Economist dergisinde yayımlanan bir yazıda da, hem Türkiye ekonomisinin liberalleşmesi gereğine işaret ediliyor, hem de: "Durumun güçlendirilmesi ve halkın güveninin yeniden kazanılması için... ülkenin dış ticaretini baltalayan yapay engellerin kaldırılması ve liberasyona gidilmesi; gerçekçi bir kur ayarlaması yapılması..." önerilerine yer veriliyordu (Doğan, 1980: 59).

Yönetim kademesi, yukarıda özetlendiği gibi, savaşın son dönemlerinden itibaren ABD öncülüğündeki serbest ticaret sistemine entegre olan bir tavır sergilemiştir. Bu tavrın para konusuna yönelik açılımları da, değişen şartlara uygun düzenlemelerin yapılacağı sinyallerini vermektedir. 1945 yılı yedi aylık bütçe tasarısı sırasında konuşan Maliye

---

<sup>5</sup> Yazır, Amerika ve İngiltere'nin ticaret alanındaki üstünlüklerini kabul etmekle beraber, geniş sömürgeleri olan bu iki ülkenin Türkiye'deki birçok ürüne talepte bulunacağını düşünmenin yanlış olacağını, bu nedenle diğer bazı ülkelerle de dış ticaret ilişkisine girerek tek yönlü bağlanmadan kurtulmak gerektiğini söylemekte ve iktisadi ve mali zorunluluklardan doğan takas ve klining sistemlerinin de tamamen bırakılmamasını önermekteydi. Bkz., Muhtar Yazır, "Dış Ticaret Meselelerimiz", Siyasi İlimler Mecmuası, Yıl:XV, Sayı:179, Şubat 1946, s.587-588.

Bakanı Nurullah Esat Sümer, dünya pazarlarıyla yeniden yakın bir bağlantı kurabilmek için tedbirlerin alınmaya başlandığını söylemesinin yanında, savaşın özellikle fiyatlar üzerinde oluşturduğu baskıya da değinmiş ve bu konunun paranın iç ve dış değeriyle yakından bağlantılı olduğuna dikkat çekmiştir. Paranın değeri meselesini hayati bir dava olarak niteleyen Bakan, paranın kıymetini belirlemeye yönelik herhangi bir karar almadan önce buna tesir edecek iç ve dış etkenlerin açıklığa kavuşmuş olması gerektiğini, ancak henüz böyle bir durumun oluşmadığını belirterek hükümetin bu önemli konuyla ilgilendiğinin altını çizmiş ve bu konuda izlenecek yolun serbest dünya ticareti çizgisinde olacağını açıklamıştır. (TBMM Tutanak Dergisi, Devre:VII, Cilt:17, 1945: 199-200).<sup>6</sup>

II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye, Almanya ve İtalya gibi ülkelerin dünya ticaretinden çekilmeye başlamasıyla birlikte doğal olarak pazar açısından sıkıntı çekmeye ve ABD ve İngiltere gibi ülkelere daha fazla yönelmeye başlayacaktır. Ne var ki, savaşın içindeki üretim ve dış ticaret sisteminin yeni “ülkelere” uygun olmadığı açıktır. Bunun en açık göstergeleri, iç ve dış fiyat düzeyi arasında yaşanan düzensizlik ve kliring ve takas gibi serbest ticareti kısıtlayan mevzuat sistemidir. Tüm bu olumsuzluklar, yeni gelişmeler karşısında ülkenin dış ticaret potansiyelini etkileyerek kriz olarak da nitelenen kimi sonuçlara yol açmakta ve bir ölçüde dış kredi olanaklarını sekteye uğratmaktadır. Bu sebeple, gerek toplumsal kesimler, gerekse yönetim kademesi adına çözümün yolu ağırlıklı şekilde yeni dış ticaret ve para sistemine eklenme olarak gözükmektedir ve ABD ile yakınlaşma politikası, değişimin somutlaştırılması ve bir açıdan da zorunlu hale bürünmesi anlamına gelmektedir.

## **7 EYLÜL 1946 DEVALÜASYONU VE İLK TEPKİLER**

II. Dünya Savaşı ertesinde yaşanan iç ve dış gelişmeler, iktidarı adım adım ticari alanda yeni bir düzenlemeye doğru yönlendirmektedir. Nitekim, 14 Ağustos 1946 tarihli Recep Peker hükümetinin programında, ekonomik açıdan hükümetin ilk amacı savaş şartlarının bozduğu ticaret düzenini tekrar sağlamak için ticareti sınırlayıcı kayıtları süratle kaldırmak olarak

---

<sup>6</sup> Maliye Bakanı Sümer, 1946 yılına ait bütçe görüşmelerinde de aynı konuya tekrar değinerek dış ticarete ilişkin sıkıntuların milli paranın dış alım gücünün sabit kalmasına karşın ülkedeki genel fiyat düzeyinin diğer ülkelere göre çok daha fazla artması şeklinde formüle edilebileceğini ve buna yönelik çözüm yolunun belli olduğunu söyleyerek bir para ayarlamasının işaretlerini vermiştir. Ancak, dış ticaret açısından son derece önem taşıyan bu meselenin uygun bir iç ve dış ortam çerçevesinde halledilmesi gerektiğini ve hükümetin de bu yolda çalışmalar yapacağını bir kez daha dile getirmiştir. Bkz., TBMM Tutanak Dergisi, Devre:VII, Cilt:20, Ankara: TBMM Basımevi, 1946, s.83-85.

açıldıktan sonra, şu satırlarla da “serbest sisteme” geçiş mesajı veriliyordu: “Dış ticaret politikamızın hedefi, çok taraflı ve geniş sahalı mal mübadelelerini mümkün kılan serbest dövizle ticaret sistemine katılmaktır. Bu yoldaki çalışmalarımızı verimli kılacak tedbirler alacağız”(Arar(Der.), 1968: 172).<sup>7</sup>

Bu açıklamalara rağmen, Ağustos ve Eylül ayında İstanbul piyasalarında devalüasyona yönelik söylentiler basın tarafından yetkili kaynaklara dayandırılarak yalanlanmış, aksine ihracatı artırmak için primleri yükseltme gibi olanakların düşünüldüğü belirtilmiş ve bu tür söylentilerin gerisinde altın piyasasında vurgun yapmak isteyen bazı Musevi vatandaşların ve spekülörlerin olduğu iddiası gündeme getirilmiştir (Cumhuriyet, 4-5 Eylül 1946; Akşam, 4 Eylül 1946; Vatan, 7 Eylül 1946). Aynı tarihlerde Vakit gazetesinde çıkan bir haberde ise, Türkiye'nin Milletlerarası Para Sandığı'na yaptığı başvurunun olumlu değerlendirilmesi neticesinde bazı taahhütlerin altına girdiği ve ihracata yönelik prim sistemi ile para ayarlamasının da bu nedenle dikkate alındığı yazılmakta ve henüz para değerinin düşürülmesine ilişkin bir karar alınmamakla birlikte iki üç ay içinde ülkenin ihtiyacına uygun çözümün bulunacağı yazılmaktaydı.(Vakit, 7 Eylül 1946).<sup>8</sup>

Bu gelişmelerin ardından, 7 Eylül 1946'da Seyhan milletvekili Hilmi Uran başkanlığında toplanan CHP Meclis Grubu “tarihi” kararları almış ve bir tebliğle bunları kamuoyuna duyurmuştur. Grup toplantısında söz alan Başbakan Recep Peker ve Maliye Bakanı Halid Nazmi Keşmir, savaş yıllarının bozduğu iktisadi dengeyi yeniden kurmak için ülke ve dünya koşullarına uygun bir fiyat seviyesinin belirlenmesi gereğine dikkat çekmiş ve böylece fiyat yüksekliği sebebiyle satılamayan ürünlerin ihraç edilebileceğini, buna dayalı şekilde ithalatın da genişleme imkanına kavuşacağını ileri sürmüşlerdi. Bu bağlamda, çeşitli sakıncaları ortaya çıkan döviz primleri sistemi kaldırılarak koşullara uygun bir parite belirlenecek ve halkın yaşam

---

<sup>7</sup> Programda, özellikle Amerika ve İngiltere ile olan ilişkilere ayrı bir önem verildiğini hissettiren dostluk ve işbirliği mesajları da verilmişti. Bkz., Hükümet Programları 1920-1965, İsmail Arar (Der.), İstanbul: Burçak Yayınevi,1968, s.167-168. Ticaret Bakanı Atf İnan'ın 20 Ağustos 1946 tarihinde İzmir Fuarı'nda sarfettiği şu sözleri de yeni düzenlemelerin habercisi olarak yorumlayabiliriz: “Çok taraflı ve geniş sahalı iş görmeye elverişli olan serbest sistemli dövizde muvaffak olmak için çeşitli şartların tahakkuk ettirilmesi lazım geldiğine inanıyoruz. Hükümet olarak yapacağımız işlerin çetin olması karşısında ırkılmeyeceğiz.” Bkz., Konjonktür, Sene:6, No:7-9, Temmuz-Eylül 1946, s.13

<sup>8</sup> CHP'nin mali uzmanlarından Esat Tekeli de, devalüasyondan önceki bir yazısında iktisadi kalkınma için bir hükümet planı hazırlanması üzerinde duruyor ve birinci iş olarak ihracatı artırmanın gerekli olduğunu söylüyordu. Bunun yolu da, paranın değeri meselesinin halledilmesi ve tarımsal üretimin çoğaltılıp ucuzlatılmasıyla mümkün olabilecekti. Bkz., Esat Tekeli, “İktisadi kalkınma için hükümetin planı”, Cumhuriyet, 6 Eylül 1946, s.1,3.

seviyesini kolaylaştıracak düzeyde ithalatın yapılmasına çalışılacaktı (Cumhuriyet, 8 Eylül 1946). Para ayarlamasının uluslararası boyutu da:

“...kati olarak belirmiş olan serbest döviz esasına müstenit çok taraflı milletlerarası ticaret sistemine istikrarlı ve sağlam bir para ile katılmak ve bu suretle milletlerarası ticaretimizin inkişafını sağlayacak olan Bretton Woods anlaşmasına, bu anlaşmanın ruhunu teşkil eden prensiplere uygun hazırlıkla ve Birleşmiş Milletler arasındaki yüksek itibara layık görülecek bir para sistemi ile girmek” (Cumhuriyet, 8 Eylül 1946) şeklinde ifade edilmiştir.

Bu toplantının ardından yapılan Merkez Bankası açıklamasına göre, 9 Eylül 1946 tarihinden itibaren dövizlere prim uygulamasına son verilmiş ve 130 kuruş olan 1 doların alış fiyatı 280, satış fiyatı da 282.80 kuruş olarak belirlenmiştir. Ticaret Bakanlığı da, ithalatın genişlemesine yönelik tedbirleri içeren bir tebliğ yayımlamıştır. Buna göre, yeni önlemler ihracatı ve bu sayede döviz gelirlerini artıracak olsa da bu süreç beklenmeden ithalata büyük ölçüde döviz tahsisi kararlaştırılmış ve bu amaçla birçok malın ithalinin serbestleştirilmesine, İthalatçı Birlikleri tarafından yapılan fiyat kontrollerinin kaldırılmasına ve ithal izni alınması konusundaki işlemlerin hızlandırılmasına karar verilmiştir (Cumhuriyet, 8 Eylül 1946).

Devalüasyon kararından birkaç gün sonra, Maliye, Ticaret ve Ekonomi Bakanları yaptıkları açıklamalarla önlemlerin detaylarını kamuoyuyla paylaşmışlardır. Maliye Bakanı Halit Nazmi Eriş'e göre, savaş sırasında ülke içindeki fiyatların gelişmiş ülkelerdekinden çok daha fazla artması yeni dönemde ülkeyi iki seçenikle karşı karşıya bırakmıştır. Bunlardan birisi, fiyatları çeşitli yöntemlerle geriletmek yani deflasyon yoludur ki, bu uygulama hem üretim, hem de üretici açısından kayıplara ve hatta buhrana yol açabilecektir. Bu nedenle, çok daha gerçekçi davranılarak ikinci yol olan para ayarlamasına gidilmiştir. Bu ayarlama, yıllar içinde fiilen gerçekleşmiş bir durumun tespiti olduğundan Türk lirasının kıymetinde bir indirim anlamında yorumlanmamalıdır. Para operasyonunun öncelikle ihracatçıya fayda getireceğini savunan Maliye Bakanı, prim sistemine son verilmiş olmakla birlikte eskiden %40 ve %48 oranlarında prim desteğine sahip olan ihracatın yeni uygulamayla %55 oranında bir destek alacağını ve bu desteğin o yıl ihracat yapılamama tehlikesini ortadan kaldıracağı gibi ithalat olanaklarını da geliştirerek piyasaları rahatlatacağını söylemiştir. (Konjonktür, Temmuz-Eylül 1946: 10-12). Halit Nazmi, devalüasyon politikasının uluslararası yönünü de şu sözleriyle belirginleştirmiştir:

“Yapılan para ayarlamasının dünya ticaretine çoktan beri özlediğimiz normal usullerle katılmak yolunda hayırlı ve tesirli bir tedbir olduğunu da ifade etmek isterim. Önümüzde dünya ticareti görüşünü ifade eden Bretton Woods ve dünya ticareti teşkilatı anlaşmaları vardır. Biz Birleşik Milletlerin politika sahasında olduğu gibi, ticaret sahasında da prensiplerine uyarak çalışmayı gönülden isteyen bir üyesiyiz. Aldığımız tedbirler iktisadi

bünyemizi bu görüş dairesinde hazırlamanın da ifadesidir” (Konjonktür, Temmuz-Eylül 1946: 10-12).<sup>9</sup>

Aynı günlerde, Tasvir gazetesi başyazarı Cihat Baban da Maliye Bakanı ve Başbakan’ın operasyona yönelik görüşlerini almıştır. Kararların tam zamanında alındığını ileri süren Maliye Bakanı, bir doların kıymetinin 280 kuruş olarak belirlenme sebebinin:

“...paramızın yeni tarifini yaparken bu işi sırf memlekete ihracat imkanı vermek için mi yapmalı, yoksa bir para ameliyesinin husulü için mi yapmalı? İkinci yolu tercih ettik. Şümulü bir iktisadi tedbir yoluna gidelim ve hakiki parite bulalım, dedik ve bu işi bugünkü ahvale, iç ve dış fiat temayülleri bakımından uygun bulduk....

27 Eylülde Bretton Woods Anlaşmasına girmemiz hakkında bir karar verilecektir. Bu Anlaşma bize ancak %10 nisbetinde bir marj bırakıyor. İşte hep bu mülahazalarla hakiki paritenin biraz altında kalmağı münasip gördük” (Siyasi İlimler Mecmuası, Eylül 1946: 302-303) diyerek açıklamış ve ilk zamanlarda ithalat eşyaları üzerinde bir pahalılık yaşansa da, belirli bir süre sonra rekabet sayesinde fiyatların ucuzlayacağını ve yüksek kâr hadlerinin artık etkisini kaybedeceğini iddia etmiştir. Başbakan Recep Peker de, eldeki stokların büyük fiyat indirimleriyle piyasaya sunularak ucuzluğun sağlanmaya çalışılacağı ve eski sistemin değiştirilmemesinin Türkiye’nin dünya ticaretinden dışlanması anlamına geleceği mesajını vermiştir. (Siyasi İlimler Mecmuası, Eylül 1946: 303).

Düzenlemelerin kısa dönemdeki değerlendirmesi kimi ihtiyatlı yaklaşımlarla birlikte genel olarak olumludur. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası’nda çıkan bir analizde, Ekim 1946 içerisinde dış ticaret hacminde bir artış yaşanarak piyasaların ferahladığı tespitine yer verilmekte ve ihracat konusunda merkezi Amerika olan olumlu gelişmelerin görüldüğü vurgulanmaktaydı (İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Kasım 1946: 340).<sup>10</sup> Operasyonun ilk günlerinde çeşitli basın organlarında çıkan haberlerde ise, piyasaların olumlu tepkiler verdiğini yansıtan bilgilerin yanı sıra olumsuz ihtimalleri de gözardı etmeyen bir hava hakimdir. Tanin

---

<sup>9</sup> Ticaret Bakanı Atif İnan, 11 Eylül 1946’da yaptığı açıklamada benzer yaklaşımlarla operasyonu savunurken, Ekonomi Bakanı Tahsin Bekir Balta da, yeni döviz rayicinin salt ihracatı kolaylaştırıcı bir tedbir olarak algılanmaması gerektiğini, bu önlemin ekonomiyi belirli bir fiyat seviyesinde tutmayı hedefleyen politikanın bir parçası olduğunu belirtmiş ve kimi sorunlar yaşansa da bu kararlardan sanayi sektörünün de faydalanacağını söylemiştir. Bkz., Cumhuriyet, “Ticaret Bakanının son kararlara dair demeci”, 11 Eylül 1946, s.1,4. “Ekonomi Bakanı da dün kararları izah etti”, 12 Eylül 1946, s.1-2.

<sup>10</sup> Derginin bir ay sonraki sayısında da, Kasım ayı içinde gerek ihracatın, gerekse ithalatın olumlu işaretler verdiği kaydedilmektedir. Bkz., İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, “İstanbul Piyasası”, Cilt:62, No:12, Aralık 1946, s.380.

gazetesinde, yurdun her tarafından tebrik telgraflarının geldiği, tarihi düzenlemenin İstanbul piyasasında adeta bir bayram havasının yaşanmasına sebep olduğu belirtilirken, piyasadaki hakim kanaatin iç piyasadaki fiyatların başlangıçta yükseleceği buna karşılık dışarı satılamayan üzüm, incir, fındık ve tiftik gibi ürünlerin kolayca müşteri bulacağı yönünde olduğu aktarılmaktadır (Tanin, 10 Eylül 1946). Cumhuriyet, piyasalardaki kararsızlık, hayat pahalılığı ve kimi haksız kazançlar gibi konuları gündeme almakla birlikte, bölgelerden örnekler aktararak genel tepki ve beklentilerin olumlu olduğunu ve ticari bir hareketlenmenin yaşanacağı haberlerini sütunlarına taşımakta (Cumhuriyet, 10-11 Eylül 1946),<sup>11</sup> Ulus'ta da, son tedbirlerin yurdun her yerinde büyük yankılara yol açtığı, halkın alınacak neticeleri güvenle beklediği, düzenlemelerin ihracat mevsiminin başlangıcında yapılmış olmasının özellikle ihracatçıları sevindirdiği ve ithalat artışı ve ticari rekabetin fiyatları büyük ölçüde düşüreceği yazılmaktadır. (Ulus, 10 Eylül 1946).

Bu olumlu havaya karşılık, Vatan gazetesi 10 Eylül 1946 tarihli sayısında daha çok yaşanan tereddütleri sütunlarına taşımıştı:

“Hükümetin son aldığı kararlar, piyasada ve ticaret aleminde geniş mikyasta tereddüt de doğurmuştur....Piyasa adamları, hükümetin ilk ihracat ayında verdiği bu kararların ehemmiyetini bilhassa tebarüz ettirmektedirler. Kararların, yakın zamanda müsbet veya menfi neticelerinin elde edileceği kanaati vardır. Fakat ithal malları fiyatlarının yükseleceği endişesi piyasada hakimdir” (Vatan, 10 Eylül 1946).<sup>12</sup>

Yazarlar, operasyonu daha çok hükümetin resmi açıklaması doğrultusunda yorumlamış ve tamamlayıcı tedbirler alınması yönünde tavsiyelerde bulunmuşlardır. Örneğin, Necmeddin Sadak, bundan sonra önemli olanın isabetli değişiklikleri dikkatle uygulamak olduğunu yazarken (Aydın Tarihi, 1-30 Eylül 1946: 26), Nadir Nadi, cesaretle alınan kararların Bretton Woods Antlaşması ilkelerine uygun bulunduğunu, buna karşılık başarı için özellikle fiyatlar konusunda mutlaka tamamlayıcı tedbirlerin alınması gerektiğini dile getirmiş, Ulus'ta düzenlemelerin her yönüyle

---

<sup>11</sup>Gazetenin daha sonraki haberlerinde, somut gelişmeler kapsamında değişimin yarattığı olumlu hava yansıtılmaktadır. Bkz., Cumhuriyet, “Kararların ihracatta ilk tesirleri”, 12 Eylül 1946, s.1,3. “Piyasada istikrara doğru”, 14 Eylül 1946, s.1,3.

<sup>12</sup>Tasvir gazetesinde de, kararların piyasada ani bir hareketliliğe yol açmakla beraber bunun daha çok arızı bir karakter gösterdiği ve yeni tereddütleri de beraberinde getirdiği yazılmaktadır. İstanbul ve İzmir tüccarları, ihracat aracılığıyla bir döviz artışı beklerken, ithalat yükselişinin ucuzluğun aksine bir hayat pahalılığına yol açacağına işaret etmektedirler. Ayrıca, eski sisteme göre sipariş vermiş olan tüccarların, dövizle taahhute girmiş müteahhitlerin ve yabancı ülkelerde öğrenim gören öğrencilerin de yeni düzenlemelerden zarar göreceği gazetede değerlendirilmediği yer almaktadır. Bkz., Tasvir, “İstanbul piyasasındaki akisler”, 10 Eylül 1946, s.1,3. “Hariçteki talebelerimiz çok müşkül durumda”, 20 Eylül 1946, s.1,5.

düşünüldükten sonra uygulamaya konulduğuna ve iktisat tarihimizde şerefli bir yer işgal edeceğine dikkat çekilmiş ve eski Ticaret Bakanı Nazmi Topçuoğlu da hayat pahalılığının ilerleyen süreçte giderek azalacağını vurgulamıştır (Nadi, 9,

17 Eylül 1946: Cumhuriyet; Ulus, 9-10-11 Eylül 1946; Topçuoğlu, 9-10 Eylül 1946: Tasvir).<sup>13</sup>

Buna karşılık, Rakım Ziyaoğlu Bretton Woods anlaşmasına yeterli hazırlığı yapmadan katılmak istemenin sıkıntılar yaratabileceğinden söz etmekte (Ziyaoğlu, 20 Eylül 1946: Tasvir), Samet Ağaoğlu ise, daha çok bu yeni politikanın “sınırları” üzerinde durmaktaydı. Ağaoğlu’na göre, alınan tedbirler, ancak geçici bir süre rahatlama getirecek nitelikteydi ve daimi pazarların temini, üretimin düzenli şekilde artması, maliyetlerin ucuzlatılması ve ithalatı zorunlu eşyalara yönlendirecek şartların tespiti gibi konular halledilemediği takdirde zararlı sonuçlar doğuracaktı. Türkiye şartlarının bu maddeleri gerçekleştirmek için yeterli altyapıya sahip olmadığını düşünen Samet Bey, bu sebeple çok fazla iyimser olmadığı gibi, bu tür bir operasyonun başarı şansını ancak birbirine uygun üretim düzeyine sahip ülkeler açısından olanaklı gördüğünden: “Bizim gibi geri bir ziraat memleketi ile Amerika gibi ileri sanayi memleketleri para değerleri arasında böyle bir hareketin muvaffakiyetinden daima şüphe edilebilir” diyerek kuşkusunu açıklamakta ve fiyatların artabileceğine de işaret etmekteydi (Ağaoğlu, 12 Eylül 1946: Tasvir).<sup>14</sup>

Türkiye’deki para ayarlaması, özellikle İngiliz basının da haberlerine ve ilginç değerlendirmelerine konu olmuş ve bunların bir kısmı Türk basını tarafından okuyucularına aktarılmıştır. Örneğin, The Times’da yer alan bir

---

<sup>13</sup> Diğer olumlu değerlendirme örnekleri için bkz., Ziya Ebüzziya, “Hükümetin yerinde ve güzel bir kararı”, Tasvir, 11 Eylül 1946, s.1,5. Hüseyin Cahid Yalçın, “Son iktisadi tedbirler”, Tanin, 10 Eylül 1946, s.1. I. Otar, “Son kararlar tatbik edilirken”, Vakıf, 10 Eylül 1946, s.3. Asım Us, “Hükümetin aldığı mali ve iktisadi tedbirler”, Vakıf, 11 Eylül 1946, s.1,7.

<sup>14</sup> Bu tepkilere ek olarak, Muhlis Erener, ülke ekonomisini kapsamlı bir şekilde geliştirecek ilkeler getirmediği için düzenlemeleri radikal olmaktan uzak sadece ihracatı kolaylaştırıcı ve geçici bir paket şeklinde görmekte, Ahmet Emin Yalman piyasalara danışmadan ve gerek mecliste, gerekse diğer ortamlarda tartışılmadan bir kararname yoluyla alınan bu kararı yöntem açısından eleştirmekte ve bir an önce güven ortamının yaratılarak uygulamalara geçilmesi gerektiğini yazmakta, Mümtaz Faik Fenik ise, iç fiyat kontrolü ve istikrarı sağlanmadan ve dış piyasaların olası tepkileri hesaba katılmadan yapılan bu hareketi sadece cesurane olarak nitelendirmekteydi. Bkz., Muhlis Erener, “Yeni kararnamenin piyasada bıraktığı intiba”, Tasvir, 14 Eylül 1946, s.3. Ahmet Emin Yalman, “Hükümetin yeni iktisadi tedbirleri”, Vatan, 10 Eylül 1946, s.1,3. “Yeni iktisadi tedbirler mutlaka başarı temin etmelidir”, Vatan, 15 Eylül 1946, s.1,3. Mümtaz Faik Fenik, “Son mali tedbirlerin dışarıdaki akisleri”, Vatan, 22 Eylül 1946, s.1,3.

yazıda, Türk parasının uzun zamandan beri aşırı kıymetli olması sebebiyle son olayın beklenmedik bir yönünün bulunmadığı belirtildikten sonra, Bretton Woods ilkelerine ve Türkiye'nin bu organizasyona katılma isteğine atıfta bulunularak operasyonun zamanlamasına dikkat çekilmiştir. Financial Times'ın yorumunda da, Türkiye'nin savaştan sonra ihracata yönelik birçok pazarını kaybettiği ve parasının aşırı değerlendirildiği yazılarak bir kıymet indiriminin mutlaka olacağı analizi yapılmakla beraber:

“...bu karar mali çevrelerde hayret uyandırmıştır. Türk çevrelerinden alınan malumat, İstanbul makamlarının, geniş ölçüde ihracatta bulunacak hale gelmeden evvel böyle tedbirler tatbik etmeyeceğini gösteriyordu. Bu tedbirlerin tatbikatında rol alan esas amilin mahsulün çok iyi olması mı, yoksa genel olarak iktisadi durum mu olduğu malum değildir...Bununla beraber, bu kıymet ayarlamasının iç fiyatlar üzerinde yapabileceği tesirlere rağmen tatbik edilmiş olduğu görülmektedir” (Ulus, 12 Eylül 1946),<sup>15</sup> satırlarıyla yine zamanlamaya işaret edilmiştir. Son olarak, The Economist'in 5 Ekim 1946 tarihli şu saptaması, devalüasyon kararının ABD kredisine yönelik bağlantısına dikkat çekmekteydi:

“Ankara hükümeti devalüasyonla birlikte ABD'den büyük bir dolar kredisi alabileceğini sanıyor. Washington'daki görüşmelerde söz konusu edilen 300 ila 500 milyon dolarlık krediyle devalüasyon şokunu gidermeyi planlıyordu. Ancak, umutları gerçekleşmedi. Türkiye'nin ivedi isteklerine “hayır” diyen ABD yetkilileri, Türkiye'nin kısa süre sonra Bretton Woods anlaşmasına üye olacağını hatırlatarak, o zaman IMF ve IBRD (Uluslararası Kalkınma Bankası)'den kredi sağlayabileceğini belirttiler. Bu cevap, Batılı dostlarından, platonik dostluk söylevlerinin yanı sıra somut ve maddi bir destek bekleyen Türk hükümeti için pek zayıf bir teselli oldu” (Ulagay, 2 Kasım 1977: Cumhuriyet).

---

<sup>15</sup> Benzer şekilde, The Economist dergisinin haberinde de, Türkiye'nin deflasyon ihtimalinin doğuracağı sakıncaları önlemek gibi iç nedenin yanı sıra, aşırı değerlendirilmeyi giderme ve özellikle de Bretton Woods prensiplerine uygun davranma düşüncesinden kaynaklanan dış sebebin bu kararın altında yatan etkenler olduğu ileri sürülüyor, buna karşın, seçilen zamanın Londra mali çevrelerinde bir sürpriz oluşturduğu kaydediliyordu. Bkz., Ulus, “Economist'in öne sürdüğü düşünceler”, 20 Eylül 1946, s.1,5. Vakit gazetesine göre ise, hükümet kararları yabancı piyasalarda çok olumlu karşılanmış ve başta Londra olmak üzere mali piyasalarda Türk tahvillerinin değeri artmaya başlamıştı. Bkz., Vakit, “Yeni kararlardan sonra piyasada durum”, 11 Eylül 1946, s.3. “Londrada”, 14 Eylül 1946, s.1,6.

## **DEVALÜASYONUN UYGULANMASI VE ARTAN TEPKİLER**

7 Eylül 1946'daki devalüasyonun uygulanması hem siyasi, hem de ekonomik açıdan yoğun tartışmaları da beraberinde getirecektir. Bu süreçte, operasyonu savunan kimi fikirler devamlılığını korumakla birlikte, ihtiyatlı bir olumluluğu yansıtan ilk tepkiler zaman ilerledikçe eleştirel bir bakışa doğru evrilecektir. Bu aşamalara geçmeden önce ülkeyi ilgilendiren iki uluslararası gelişmeyi aktarmak gereklidir. Bunlardan ilki, Türkiye'nin Mart 1947'de Milletlerarası Para Sandığı (IMF) ve Milletlerarası Tamirat ve Kalkınma Bankası'na (Dünya Bankası) üye olması (Vatan, 13 Mart 1947) ve Haziran ayı içerisinde de Para Sandığı'nın 1 doları 280 kuruş olarak kabul ederek 7 Eylül devalüasyonunu uluslararası düzeyde onaylamasıdır. Ulus gazetesi, bu durumu hem 7 Eylül kararlarının haklılığına, hem de belirlenen kurun isabetine yönelik bir onaylama olarak yorumlamıştır (Ulus, 21 Haziran 1947). İkinci gelişme de, Eylül 1949'da İngiliz hükümetinin sterlinin değerini %33 oranında düşürerek bir devalüasyon yapmasına ve İngiliz hükümetiyle yakın ticaret ilişkileri içerisinde bulunan ülkelerin önemli bir kısmının da zorunlu bir devalüasyona başvurmasına karşılık, Türkiye'nin, 7 Eylül'ün getirdiği sonuçların da etkisiyle parasının değerinde herhangi bir değişiklik yapmaması, dolayısıyla Türk lirasının değerini bu ülkeler karşısında %30 düzeyinde yükseltmesidir (Tezel: 185). Bu sırada basında çıkan yazılardaki genel eğilim, 7 Eylül'ün getirdiği sakıncaları bir kez daha gündeme getirerek yeni bir devalüasyon yapmanın zararlarını ortaya koymak ve asıl yapılması gerekenin üretimi artırmak olduğunu vurgulamak yönündedir (Siyasi İlimler Mecmuası, Eylül 1949: 242-245; Ekim 1949: 284-287; Kasım 1949: 325-327).

Devalüasyonun ardından, iktidar bir yandan uygulamanın detaylarını aktaran açıklamalarda bulunur ve başarıyı kanıtlayacak örnekler sunarken, diğer yandan bürokrasi içindeki eleştirel değerlendirmeleri karşılamaya çalışmaktadır. 1946 Kasım ayı içerisinde toplanan CHP grubu, üç gün süren tartışmaların sonucunda hükümete destek vermiş (Ulus, 15 Kasım 1946; Cumhuriyet, 15 Kasım 1946),<sup>16</sup> başbakan ve bakanlar da yaptıkları çeşitli açıklamalarla yapılan eleştirilerin aksine devalüasyon kararının bir aya yakın bir zaman derinliğine incelendikten sonra alındığını, haklı gerekçelere dayandığını ve kısa dönemde yaşanan sıkıntıların ilerleyen zamanda aşılabileceğini dile getirmişlerdir. (Aydın Tarihi, 1-31 Ekim 1946: 14-15; Ulus, 2 Aralık 1946; 6 Şubat 1947; 9 Şubat 1947; 15 Şubat 1947).

Milletlerarası Para Fonu ile Kalkınma Bankası'na katılım kararının alındığı TBMM oturumundaki genel eğilim de, ABD'nin dünya

---

<sup>16</sup> Son Posta gazetesi ise, tartışmalar esnasında özellikle hayat pahalılığı konusunda şiddetli eleştirilerin getirildiğini yazmaktadır. Bkz., Son Posta, "Hayat pahalılığından dolayı hükümet şiddetle tenkid edildi", 15 Kasım 1946, s.1,3.

ekonomisindeki başat konumunun kabulü ve bu kuruluşlara iştirak etmenin Türkiye'nin siyasi ve ekonomik bağımsızlığı açısından büyük bir sorun teşkil etmeyeceği yönündedir. Tokat milletvekili Nazım Poroy, Bretton Woods çatısı altında inşa edilecek birliğin dünya refahı için çalışacağını ve bu birliğe giriş çıkışın serbest olduğunu söyleyerek bağımsızlık bakımından bir problem olmayacağını belirtmekte, para ölçüsünün kısıtlanması ve Amerika'nın egemenliği konularında da şu değerlendirmeyi yapmaktaydı:

“...para yarası olsa dahi, para yarası istiklali milli ve siyasiye dokunulmadığı için insanı öldürecek bir yara değildir. Bütün bu tesislerde kuvvet, bilmek lazımdır ki, İngiltere ile Amerika'da olmakla beraber, daha ziyade Amerika'dadır. Yani kurum, bir kapitalist kurumdur. Zaten bugünkü vaziyet nedir? Bugünkü vaziyet, sermaye; iş ve istihsal bakımından Amerika'nın bütün dünyaya hakim olması vaziyetidir. Amerika'nın bu hususta zaten kabul edilmiş bir hegemonyası vardır” (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:VIII, Cilt:4, 1947: 167)<sup>17</sup>.

1947 yılındaki CHP Kurultayı'nda kabul edilen programın ticarete yönelik bölümünde, serbest rekabet mili ticaretin gelişmesi için başlıca koşul sayılmış ve dış ticaretin ödeme denkliği gözönünde tutularak geliştirileceği maddesi kabul edilmiştir. Mali politikanın açıklandığı kısımda da, sağlam bir devlet maliyesi anlayışı kapsamında milli paranın satın alma gücünde esaslı bir kararlılığın sağlanacağı hükmü yer almıştır (C.H.P. Program ve Tüzüğü, 1947: 21,27). Devalüasyondan sonra kurulan hükümetler, hayat pahalılığı ve üretim artışı gibi konulara programlarında önemli ölçüde yer ayırmaya başlamıştır. 13 Ekim 1947 tarihli birinci Hasan Saka hükümeti programında, hayat pahalılığına temel çare olarak her alanda bir üretim artışı sağlanması öngörülmüş, dış ticarete de özellikle zorunlu ihtiyaçlara yönelik ithalatın devamı yönünde çalışacağı belirtilmiştir. Hasan Saka'nın 18 Haziran 1948 tarihli ikinci hükümet programında, ülkede yaşanan ekonomik sıkıntıların dünyadaki ekonomik zorluklarla beraber değerlendirilmesi gerektiği yazılmış, para konusunda da Türk parasının değerinin korunmasına ve hem içeride, hem de dışarıda istikrar ve emniyet unsuru olma niteliğini devam ettirmesine dikkat edileceği aktarılmıştır (Arar: 193-195,200-201).<sup>18</sup>

---

<sup>17</sup> Görüşmelerin tamamı için bkz., TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:VIII, Cilt:4, Ankara:TBMM Matbaası, 1947, s.157-168. Başbakan Recep Peker imzasıyla sunulan kanun gerekçesinde de, gelişmelerin önemine değinildikten sonra bu derece ciddi gelişmelerin dışında kalınamayacağı belirtiliyordu. Bkz., TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:VIII, Cilt:4, Birleşim 44'e ek, S.Sayı:77, s.1-3.

<sup>18</sup> 24 Ocak 1949'da kurulan Şemsettin Günaltay hükümetinin programında ise, yapılan anlaşmalara bağlı şekilde ekonomik kalkınma programında Amerikan yardımına verilen birincil önem dikkat çekmekteydi: “Avrupa kalkınması için Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin girişmiş olduğu büyük ölçüde yardım hareketinden gereği gibi faydalanabilmeye azami derecede dikkat göstermek

İktidarın bu çabalarına karşılık, özellikle DP tarafından yürütülen muhalefet gücü 7 Eylül'ün sorgulanmasında ciddi bir rol üstlenecektir. Devalüasyon öncesinde kabul edilen DP programının ticaret işleriyle ilgili bölümünde, bir taraftan istikrar için zorunlu olmadıkça piyasalara karışılmaması ve hayat pahalılığıyla mücadele edilmesi gereği ifade edilirken, diğer taraftan: “Paramızın kıymetini, serbest piyasa döviz kıymetleriyle, memleketimizin iktisadi ve mali durumuna en uygun şekilde ayarlamak ve bu esas üzerinde tam bir istikrar sağlamak zarureti karşısındayız. Bu yolda gereken tedbirler alınmalıdır” (Tunaya, 1995: 669) maddesiyle muğlak bir şekilde de olsa para kıymetinin yeniden belirlenmesi gereğine atf yapılmış, ancak devalüasyonun ardından iktidara yönelik bir eleştiri süreci de başlatılmıştır. 1946 Ekim'inde yapılan DP kongrelerinde konuşan genel başkan Celal Bayar, operasyonun başarısı hakkında acele bir hükme varmanın yanlış olacağını söylemekle birlikte, paranın iç ve dış değerleri arasında henüz bir uyumun gerçekleşmediği ve geçim standartlarının olumsuz etkilendiği savlarını gündeme taşımaktaydı. Daha sonraki süreçte DP, iktisadi konular üzerinde kendilerinin de görüşünün alınacağı mutabakatına rağmen hükümetin 7 Eylül kararları öncesinde bu yola başvurmamasını eleştirmiş; ayrıca, operasyonun iç ve dış koşullar yeterince analiz edilmeden hayata geçirildiği, yaşam standartlarını ağırlaştırdığı ve yapılan diğer yanlışlıkların da etkisiyle dış ticaretin beklentileri karşılamanın mümkün olmadığı noktalarında odaklanan görüşlerini açıklamıştır (Son Posta, 22 Ekim 1946, 25 Mayıs 1947; Cumhuriyet, 12 Kasım 1946; Yeni Sabah, 9 Aralık 1946).

Devalüasyon konusu, DP Eskişehir milletvekili Ahmet Oğuz'un 19.10.1946'da verdiği soru önergesi aracılığıyla meclis gündemine taşınmıştır. Yapılan düzenlemelerin sebep ve hedeflerini ve hangi tamamlayıcı tedbirlerin düşünüldüğünü soran milletvekili, ayrıca, Bretton Woods anlaşması kapsamında serbest döviz sistemine geçildiğini ve bu gibi durumlarda ülke ticaretinin açık verdiğini hatırlatarak bu sorunu gidermek için hangi önlemlerin alınacağını da öğrenmek istemiştir. Meclisin 13.11.1946 tarihli oturumunda bu sorulara hükümet adına yanıt veren Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir, devalüasyonu öncelikle savaş yıllarında meydana gelen paranın iç ve dış değerleri arasındaki aşırı düzensizliğe bağlamıştır. Bu ayarlama yapılmadığı takdirde, üretim, dış ticaret ve hayat standartları gibi konularda ciddi sıkıntıların yaşanacağını kaydeden Halit Nazmi, Bretton Woods anlaşmasının da bu işin bir an önce yapılmasını zorunlu kıldığını sözlerine eklemiştir. Alınan karar, Türk lirasının iç piyasadaki değerini

---

zorundayız. Hükümetiniz, bu yardımı kalkınma ve istihali çoğaltma işlerinde başlıca destek sağlamaktadır. Birleşik Devletlerin gösterdiği bu dostane anlayış neticesi hem ekonomik kalkınmamızı sağlamağa, hem de bu sayede Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatında faydalı bir unsur olmağa çalışacağız” Bkz., Hükümet Programları 1920-1965, İsmail Arar (Der.), s.207.

düşürmek olmayıp yalnızca bir değer tespiti anlamına geldiğinden, hayat pahalılığının gerisinde doğrudan bu olayı görmek doğru değildir ve her uygulama gibi bunun da bazı sakıncaları olmakla beraber zamanla dış ticaret ve hayat pahalılığı gibi alanlarda olumlu neticeler görülecek ve diğer önlemlerle birlikte döviz artışı da dış açığın kapanmasına yardımcı olacaktır (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:VIII, Cilt:2, 1947: 19-27).

Bu açıklamalara karşılık Ahmet Oğuz, dünya piyasalarının Türk mallarına olan talebinin artmaya başladığını rakamlarla göstererek kararın dünya ticareti yakından izlenmeden alındığını iddia etmiş, Bretton Woods'a katılmanın faydalı olacağını kabul etmekle birlikte para ayarlamasının bu denli kapsamlı yapılmasının doğru olmadığını belirtmiş ve genel sonucun ülkeye zarar getireceğini söylemiştir. Maliye Bakanı ise, devalüasyonun kapsamlı incelemelerin ardından gerçekleştiği, uygulamanın teknik şartları gereği tam istikrar zamanı beklenmeden iç fiyatların düşmeye dış fiyatlarınsa yükselmeye başladığı bir dönemde işlerlik kazanması gerektiği bu nedenle zamanlamanın yanlış olmadığı ve bu tür işlemlerin dışarıya sızdırılmadan ani yapılmasının şart olduğu görüşlerini aktararak bir kez daha kararları savunmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:VIII, Cilt:2, 1947: 27-36).

DP'ye bağlı milletvekilleri aracılığıyla yapılan eleştiriler hemen hemen aynı eksen üzerinde daha sonra da devam etmiştir. Bu bağlamda, gerek 1947 yılı bütçesine ait görüşmelerde, gerekse Hasan Saka hükümetlerinin 1947 ve 1948 yılına ait hükümet programlarının okunması sırasındaki tartışmalarda bu fikirler gündeme getirilmiş, bunun yanında, gazetelere de yansıyan haberler üzerine 7 Eylül kararlarının önceden gizlice yayımlanarak haksız kazanç elde edilmesine zemin yaratıldığına ilişkin bir soru önergesi verilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Cilt:3, 1946: 537,540,545,703-725. Dönem:VIII, Cilt:6, 1947: 689-691,706-707. Dönem:VIII, Cilt:7, 1948: 109-141. Dönem:VIII, Cilt:12, 1948: 227). 1949 yılına gelindiğinde ise, DP milletvekili Adnan Menderes şu sözleriyle tarihsel kararı sonuçları açısından yargılamıştır:

“Peker Hükümetinin 7 Eylül kararlarını da hatırlayalım, o zaman para fiyatında yapılan mevsimsiz ve isabetsiz indirmelerin memleket ekonomisinde yaptığı tahribatı bir tarafa bıraksak bile şu meşhur çok taraflı ve serbest döviz esasına dayanan dış ticaret politikasının memleketin birikmiş satınalma kudretlerini istihsal faaliyet ve düzenine hiçbir şey ilave etmeden kısa bir zamanda nasıl israf edip tükettiğini herkes bilmektedir”(TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:VIII, Cilt:15, 1949: 166).<sup>19</sup>

---

<sup>19</sup> Adnan Menderes, bütçe tasarısı görüşmelerinde de, üretim artışı temin etmeden yapılan 7 Eylül'ün ne denli büyük sakıncalar doğurduğunu söylemiştir. Bkz., TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:VIII, Cilt:16, Ankara:TBMM Basımevi, 1949, s.308-309.

Sürecin toplumsal taraflarca değerlendirilmesi de hayli ilgi çekicidir. Görüldüğü kadarıyla, tarım kesiminin devalüasyona yönelik ilk tepkileri olumludur. Akhisarlı tütüncüler, devalüasyon sayesinde satış ve ihracatın artacağı yorumunda bulunurken (Vakit, 14 Eylül 1946), Kasım ayı içinde, Manisa Bağcılar Cemiyeti Başkanı ile Ziraat Odası Başkanı ve 300 bağcı, Başbakan'a bir mektup yollayarak ortaya atılan görüşlerin aksine üretim masraflarının artmadığını, alınan kararların o ana kadar borç içinde bulunan çiftçi ve bağcılar için refah dolu bir gelecek müjdelediğini ve karşıt propagandaların nefretle karşılandığını bildirmişlerdir. Bunun dışında, Ticaret Bakanı Atıf İnan'a Aydın'dan çekilen bir telgrafta, üreticiler 7 Eylül kararlarıyla refahlarının arttığını bildirerek teşekkürlerini sunarlar, Recep Peker'e de benzer bir telgraf fındık, üzüm ve tütün üreticileri tarafından gönderilmiştir (Ulus, 20 Kasım 1946; 23 Kasım 1946).

Tüccar kesiminin ilk tepkileri ise genel anlamda ihtiyatlı bir iyimserliği taşımaktadır. Cumhuriyet gazetesinin yaptığı bir ankette, tüccarlar olumlu neticelerin özellikle 1947 yılı ortalarından itibaren alınabileceğini belirtirken, kimi eksik ve aksak yanların bulunduğunu da dile getirmişlerdir. Buna karşılık, sanayi kesimi, özellikle ithalatta yaşanacak değişimin üretim artışına yardım edeceği düşüncesiyle kararları olumlamaktadır (Cumhuriyet, 17-18 Kasım 1946).<sup>20</sup> İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Aralık 1946'da yayımlanan raporuyla tüccarların görüşlerini daha kapsamlı biçimde açıklamıştır. Raporda, değişikliklerin sadece bir para reformunu değil aynı zamanda savaş sonrasındaki ekonomi politikasına verilecek yeni rotanın hareket noktasını teşkil ettiği söylendikten sonra, gerek yaşanan sorunları aşmak, gerekse dış ticaret için daha liberal ilkeleri tatbik edebilmek için Türk lirasının dış değerinin ayarlanması bir mecburiyet olduğu sonucuna varılıyor (İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Aralık 1946: 372-374) ve değişimin altında yatan Amerika etkisine de şu satırlarla değiniliyordu:

“...bu liberal siyasette, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin Bretton Woods anlaşmasına girmeğe karar vermiş olması ve harpten evvelki durumun aksine olarak, yakın bir gelecekte memleketimiz mahsullerinin başlıca müşterileri olacak memleketlerin ve bilhassa Amerika Birleşik Devletlerinin daha liberal prensiplerine az çok intibaka mecbur bulunması bakımlarından lüzumlu ve arzuya şayandı” (İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Aralık 1946: 374). Bu tespitleri takiben, raporda, ihracat açısından olumlu gelişmelerin yaşandığı aktarılmakla beraber, beklenen döviz artışının temin edilip edilemeyeceği konusunda henüz kesin bir yargıya varılamayacağına dikkat çekilirken; ithalatta sipariş artışları söz konusu olmasına karşın daha kesin sonuçlar alınmadığından birçok yabancı mallar

---

<sup>20</sup> Bununla birlikte, sanayiciler ithalat kolaylığının iç üretimde yaşatabileceği sıkıntıya dikkat çekmekten de geri durmamışlardır. Bkz., Cumhuriyet, “Sanayicilerin şikayetleri”, 17 Eylül 1946, s.2.

için karaborsanın devam ettiği, bu yüzden birtakım ek politikalara ihtiyaç duyulduğu yazılmaktadır (İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Aralık 1946: 376-379).

Ne var ki, aradan bir yıl geçtikten sonra bu ihtiyatlı bakış yerini eleştirilere bırakmıştır.

İstanbul Tüccar Derneği'nin 11 Kasım 1947 tarihli raporunda, 7 Eylül'ün getirdiği serbest rejimin ülke ekonomisi adına çeşitli tehlikeler içerdiği ve buna yönelik önlemler alınması gerektiği yazılırken (Kılıçdaroğlu (Haz), 1997: 341), Ticaret Bakanlığı'nın bir sorusuna verilen yanıtta da, mevcut durumun dış ticarete büyük bir krize yol açtığına işaret edilerek yeni bir devalüasyon politikasından kaçınılması gereği açıklanıyor ve Eylül 1946'daki düzenlemelerin hem ülke, hem de dünya gerçeklerine uymamasının buhrana neden olduğu tezi gündeme getiriliyordu (Türkiye İktisat Mecmuası, Şubat 1948: 37,39. Türkiye İktisat Mecmuası, Haziran 1948: 42).<sup>21</sup>

1948 Temmuz'unda Ticaret Bakanı ile yapılan görüşmede, tüccarlar, gelinen noktayı bir piyasa krizi olarak yorumlamış ve sabit ve istikrarlı bir ticaret sisteminin olmayışını eleştirmişlerdir. Aynı yılın Kasım ayı sonlarında yapılan Türkiye İktisat Kongresi'nde, dış ticaret problemleri çok daha kapsamlı bir şekilde tartışılmıştır. Kongrenin kabul ettiği dış ticaret raporunda, temel sorunun üretim olmasından hareketle dış ticaret çözümlerinin üretim ve ihracat artışından geçtiği fikri benimsenmiş, para konusunda liranın iç değeri istikrara kavuşturulmadan döviz fiyatları meselesinin halledilemeyeceği savunulmuş ve ithalat mevzuatında yaşanan düzensizliklerin giderilmesi zorunluluğuna parmak basılmıştır. (Ulus, 15 Temmuz 1948; Kılıçdaroğlu (Haz): 389-393).

DP aracılığıyla hız kazanan muhalefet çizgisi, toplumsal taraflarla birlikte değişik açılardan basın dünyasında da karşılığını bulacaktır. Basın yaşamı içinde CHP'nin yayın organı şeklinde faaliyet gösteren Ulus, yayınlarında kimi aksaklıları gündeme taşımakla beraber bunları geçici görmekte ve doğal olarak devalüasyonu desteklemektedir. Örneğin, Esat Tekeli, kararlardan yaklaşık bir ay sonra hükümetin politikasından dönüş olmadığını ve sıkıntılı zaman içinde aşılabileceğini dile getirmektedir (Tekeli,

---

<sup>21</sup> Bir ihracatçı da, yaptığı değerlendirmede 7 Eylül'ü bir fiyasko olarak nitelemekte ve kararların Bretton Woods mantığı yeterince anlaşılmadan alındığını ifade etmektedir. Bkz., Türkiye İktisat Mecmuası, "7 Eylül Kararları Nasıl Tenkit Edilmeli?", Sayı:6, Temmuz 1948, s.53.

6 Ekim 1946: Ulus).<sup>22</sup> Buna karşılık, Feridun Ergin devalüasyonu zamansız ve takdir hatalarıyla dolu olması yüzünden eleştirirken, Haşım Naşit Erbil de, Bretton Woods Antlaşması'nda öngörülen %10'luk bir para değişimi oranının yapılan %50'lik bir devalüasyonla ihlal edildiğini dolayısıyla bu ilkelere uyma savının pratikte geçersiz kaldığını ileri sürmekteydi. (Ergin, 18 Eylül 1946: Cumhuriyet; Erbil, 20, 27 Kasım 1946, 4 Aralık 1946: Yeni Sabah). Cumhuriyet gazetesinin Eylül ayından kararların birinci yıl dönümüne kadar uzanan zaman dilimindeki haber ve yorumlarında ve diğer basın organlarının gerek yıl içindeki, gerekse yıldönümlerindeki yayınlarında da, operasyon, hem sayısal veriler, hem de toplumun fikirleri yansıtılarak yoğun biçimde eleştirilmiştir. Örneğin, Mümtaz Faik Fenik 7 Eylül'ün ikinci yıl dönümünde “yapısal” yanlışlığı şu sözlerle somutlaştırmıştır:

“Biz ancak sanayimizi kuvvetlendirir ve sanayi mallarımıza mahreç ararsak o zaman paramızı dış piyasa ile ayarlamağa mecburuz. Hammadeci kaldığımız taktirde para operasyonuna asla lüzum yoktur; çünkü Avrupa sanayii bizim hammaddelerimize alabildiğine muhtaçtır! Gıda maddelerine gelince, buna karşı alabildiğine talep vardır. O halde paramızın kıymetini düşürmekle hangi nevi malları ihraç edeceğiz?”(Fenik, 8 Eylül 1948: Vatan).<sup>23</sup>

1948 yılında yayımlanan devalüasyona ilişkin bir eserinde, Refii Şükrü Suvla, hem gösterilen gerekçeleri yetersiz bulmakta, hem de üretimin çoğaltılmadığı bir ortamda yapılan devalüasyonların geçici ve kısır etkiler yarattığını ortaya koymaktaydı. (Suvla, 1948:13-26). Targan Hacim Çarıklı ise, daha genel bir yaklaşımla, devalüasyona zemin oluşturan Uluslararası

---

<sup>22</sup> Esat Tekeli, devalüasyon kararının birinci yıl dönümünde yazdığı bir yazıda da, 7 Eylül uygulamasının hayat pahalılığı üzerinde bir etken oluşturduğunu kabul etmekle birlikte, pahalılığın tüm sebebini bu kararlara yüklemenin yanlış olacağını fiyat artışlarının birçok yerde sorun teşkil ettiğini ve çözümün üretim artışından geçtiğini söylemekteydi. Bkz., Esat Tekeli, “Pahalılıkla mücadele meselesi”, Ulus, 9 Eylül 1947, s.2.

<sup>23</sup> Eleştiriler için bkz., Cumhuriyet, “Yapılan hesaplar boşa mı çıkıyor?”, 22 Eylül 1946, s.1. “Yiyecek fiyatları niçin yükseliyor?”, 23 Kasım 1946, s.3. Nadir Nadi, “Hükümet ve ekonomi”, Cumhuriyet, 3 Kasım 1946, s.3. Ahmet Hamdi Başar, “7 Eylül Kararları ve hayatımız”, Cumhuriyet, 15 Kasım 1946, s.2. Refii Şükrü Suvla, “7 Eylül kararlarında acele etmiş vaziyetteyiz”, Cumhuriyet, 16 Kasım 1946, s.2. Metin Tokar, “7 Eylül kararlarının birinci yıl dönümü”, Cumhuriyet, 7 Eylül 1947, s.1,3. Mümtaz Faik Fenik, “İktisadi işlerin inceliği”, Vatan, 3 Ocak 1947, s.1,3. Ahmet Hamdi Başar, “7 Eylül kararları”, Son Posta, 7 Eylül 1947, s.1,3. Ahmet Emin Yalman, “Bir yıllık muhasebe”, Vatan, 7 Eylül 1947, s.1,3. A. Cemaleddin Saraçoğlu, “Tatsız Bir Yıldönümü”, Yeni Sabah, 7 Eylül 1947, s.1,5. Akşam, “7 Eylül kararlarının neticeleri”, 7 Eylül 1947, s.4-5. En Son Dakika, “7 Eylül kararlarının yıl dönümü”, 7 Eylül 1947, s.1-2. Yeni Sabah, “7 Eylül 1946-7 Eylül 1947”, 7 Eylül 1947, s.3. Tasvir, “7 Eylül”, 7 Eylül 1948, s.1,4.

Ticaret Konferansı'ndaki temel ilkelerin henüz sanayileşmesini tamamlayamamış ülkeler açısından ciddi bir tehlike taşıdığını göstermekteydi:

“Milletlerarası Ticaret Teşkilatı projesinde kabulü teklif edilen taahhütler tamamen tahakkuk ettirildiği takdirde iktisaden zayıf bir durumda olan memleketlerin kuvvetli bir rekabet karşısında sanayilerini kaybetmeleri ve sadece bir ziraat memleketi haline gelmeleri ve bu yüzden büyük zararlar görmeleri mümkündür.” (Çarıklı, 1947a: 193).<sup>24</sup>

Son olarak, 1949 yılına ait iki yorum, 7 Eylül'ün siyasi ve ekonomik boyutlarına ilişkin ilginç tespitleri içermesi adına kayda değerdir. İlk olarak, Tüccar Derneği'nin dış ticaret konulu anketine verdiği yanıtta Mecdi Devrim, ticari anlaşmalarda doların esas tutulmasının sakıncalarını 7 Eylül'le bağlantı kurarak aktarmıştır:

“Doları esas tutmamızın sebebi Bretton Woods anlaşmasına girmemizdi. Bu harici taahhütten dolayı hükümetimiz her türlü yardımcı ve ticaretimizi kolaylaştırıcı tedbirlere başvurmaktan çekinmektedir; yani doları esas tutarak hareket etmek mecburiyetini hissetmektedir. Yine bu taahhütten dolayıdır ki, doları resmi paritesi üzerinden hesaplamak zaruretindedir. Türkiye'nin ticari huzursuzluğunun esas ve temeli de buradadır.” (Devrim, 1949: 14). Sadullah Birsnel'in, 7 Eylül'deki hatalara yönelik saptaması ise şöyledir:

“...tedbirler tabii değildi, sun'i olmağa mahkumdu: Avrupa müthiş bir dolar krizinin başında idi. Biz İtalya'dan, Danimarka'dan ve Hollanda'dan dolarla istediğimiz gibi mal alabiliyorduk. Elimizde, son harbd e birikmiş olan dolar ve diğer kıymetli dövizler böylece eridi. Altın stoklarımız azaldı, dış ticaret bünyemizin aksak taraflarındaki delikler karaborsayı horlattı. Dolar da bugünkü fantastik rayicini buldu. Biz devalüasyon yapmasaydık 1946 Eylülünde 220 kuruş olan karaborsa doları bugün belki 220 kuruşda kalmayacaktı. Fakat 475 kuruş da olmayacaktı. 1946 Eylülünde sanki dünya bir gülistan haline gelmiş, her devlet bizim ile dolar esası üzerinden ticari mübadeleye hazır ve biz onlara yetişebilmek için 7 Eylül 1946 Liberal Dış Ticaret politikasına kendimizi başaşağı koyverme kararında gecikiyormuşuz

---

<sup>24</sup> Yazar, Bretton Woods'a özünde karşı çıkmamakla birlikte adil bir uluslararası ticaret ağı kurulmadan işlerlik kazanacak Bretton Woods sisteminin tüm devletler açısından aynı derecede fayda taşımayacağı kanısındaydı. Sistemin büyük devletler ve özellikle de Amerika lehine işleyeceğini belirten Targan Hacim, Türkiye'nin bu sisteme henüz dahil olmaması gerektiğini düşünmekle beraber ekonomik ve coğrafi zorunlulukların buna izin vermediğini, bu nedenle, serbest sistemin doğuracağı sakıncaları önlemek için bir an önce üretime ve rekabete dayalı sağlıklı bir ekonomik yapının kurulmasını önermekteydi. Aksi takdirde, serbest ticaretin ortaya çıkaracağı dış ticaret açığı giderek artacak ve ülke ekonomisi bir iflase doğru sürüklenebilecekti. Bkz., Targan Hacim Çarıklı, Bretton Woods Anlaşması ve Türkiye, İstanbul: 1947, s.96-109,208-211.

gibi yerimizden fırladık. Hadisat bizi bugünkü duruma sürükledi.”(Birsal, 1949:14).

## DEVALÜASYON UYGULAMASINA İLİŞKİN SAYISAL VERİLER

Devalüasyonun aşamalarına yönelik bilgilerin sonrasında, bu bölümde, 7 Eylül 1946 politikasının DP iktidarına kadarki işleyişini çeşitli istatistiki göstergeler yardımıyla değerlendirmeye çalışacağız. İlk olarak, devalüasyon sürecindeki tarımsal üretime ilişkin bazı veriler şöyledir;

**Tablo 1: Seçilmiş Tahıl Ürünleri, Baklagiller ve Endüstriyel Bitkiler Üretimi (1940, 1945-1949)**

Yıllar	Tahıl Ürünleri (Ton)			Baklagiller (Ton)			Endüstriyel Bitkiler (Ton)		
	Buğday	Arpa	Mısır	K.Fasulye	Mercimek	Nohut	Pamuk	Ş.Pancar	Tütün
1940	4.067.950	2.249.314	757.309	72.198	33.445	76.969	77.115	552.829	71.356
1945	2.189.318	934.309	294.739	40.578	21.317	43.835	54.379	566.555	69.599
1946	3.648.383	1.653.592	594.838	63.931	28.226	67.707	59.027	621.636	97.952
1947	3.245.904	1.511.752	530.790	69.984	27.848	68.177	51.456	598.494	101.928
1948	4.867.093	2.167.396	696.651	86.091	40.174	86.290	58.198	726.492	83.079
1949	2.516.523	1.246.536	724.479	78.961	34.803	61.367	104.156	817.679	100.085

Kaynak: İstatistik Göstergeler 1923-2002, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2003, s.183,185,187.

1945-1949 aralığında, genel olarak bir üretim artışından söz etmek mümkündür. Özellikle, 1946 yılı, başta işgücü olmak üzere savaş sonrası atıl kapasitenin devreye girmesiyle birlikte ciddi bir üretim artışına sahne olmaktadır. Diğer yandan, devalüasyonu takip eden 1948 yılı da tütün haricinde üretim sıçramalarının yaşandığı bir yıl olarak göze çarpmaktadır. Üretim potansiyelinin genişlemesinde, traktör sayısındaki yükselişle paralel olarak işlenen toprak miktarının büyümesi ve tarımsal kredilerin artmasının da etkili olduğu açıktır.<sup>25</sup>

<sup>25</sup> 1945'te 1.156 olan traktör sayısı, sırasıyla 1946'da 1.356, 1947'de 1.556, 1948'de 1.756 ve 1949'da da 9.170 olarak gerçekleşmiş, diğer bir deyişle yaklaşık yedi katlık bir sayısal artış yaşanmış, işlenen alan da 1945 yılında 12.664 hektar iken, 1949'da yaklaşık %5'lik bir artışla 13.264 hektara ulaşmıştır. Tarımsal krediler de, 1945 yılındaki 113 milyon TL miktardan, 1949'da üç katlık bir yükselişle 337 milyon TL seviyesine varmıştır. Bkz., Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, 12. b., İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001, s.106. Bu gelişmelerin de katkısıyla, tarım ürünlerinin ihracat içindeki payı 1939'daki %88.2 seviyesinden, 1950'ye gelindiğinde %93'e çıkacaktır. Bkz., Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişimin 50 Yılı, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü, 1973, s.316.

Ne var ki, tablo, devalüasyon sonrasına karşılık gelen 1947-1949 döneminde üretim çizgisinin bir istikrar kazanmadığını da yansıtmaktadır. Örneğin, tahıl ürünleri üretiminde 1949 yılına gelindiğinde 1940 yılının üretim düzeyi hala yakalanamamaktadır. Baklagiller açısından, 1948 yılından itibaren 1940 yılı değerleri aşılmakla beraber 1949 yılında dikkate değer düşüşler söz konusudur. Buna karşılık, endüstriyel bitkilerde pamuk dışında diğerlerine kıyasla daha sağlıklı bir üretim çizgisinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bütün olarak değerlendirdiğimizde, tarımsal girdilerin yükselmesinin de katkısıyla devalüasyonu izleyen dönemde üretim bir yükseliş göstermekle birlikte henüz istikrarlı bir çizgiyi yakalayamamaktadır.<sup>26</sup>

Aşağıdaki tablo yardımıyla dönem zarfındaki Gayri Safi Milli Hasılanın (GSMH) gelişimi hakkında bilgi edinebiliriz;

**Tablo 2: Cari ve Sabit Fiyatlarla GSMH ve Kişi Başına GSMH Büyüme Hızları (1940, 1945-1949)**

Yıllar	GSMH (Milyar TL)		1968 Faktör Fiyatlarıyla GSMH Büyümesi (%)	Kişi Başına GSMH Büyüme Hızı (%)	
	Cari Fiyatlarla	Sabit Fiyatlarla <sup>27</sup>		Cari Fiyatlarla	Sabit Fiyatlarla <sup>27</sup>
1940	2.403.4	8.677.9	-4.9	14.5	-6.8
1945	5.469.8	5.960.1	-15.3	-19.0	-16.1
1946	6.857.6	7.864.0	31.9	22.7	29.2
1947	7.542.6	8.192.4	4.2	7.6	1.9
1948	9.492.9	37.065.2	14.0	24.0	14.1
1949	9.054.4	35.212.8	-5.0	-6.7	-7.0

Kaynak: İstatistik Göstergeler 1923-2002, s.585,587, 615. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt4, İstanbul: İletişim Yayınları, 1984, s.1110.

GSMH'nin gelişim düzeyi de dalgalı bir seyir izlemektedir. Tablonun ilk iki sütununda yer alan sayılar, öncelikle 1946 yılında bir GSMH çoğalmasına işaret etmektedir. Savaş sonrasına denk gelen bu yüksek rakamları, atıl kapasitenin işlemeye başlamasıyla açıklamak olanaklıdır. İlk sütundaki cari fiyatlara göre, 1947 ve özellikle de 1948 yılında büyümenin varlığı görülmektedir. Ancak, bu miktarların o dönemdeki fiyat artışlarıyla beraber

<sup>26</sup> Üzüm, incir, ceviz ve fındık gibi Türkiye'nin geleneksel ihracat ürünlerini meydana getiren kalemlerde de, belirli bir üretim artışı yaşanmasına karşın yine dalgalı bir seyir izlenmektedir. Bkz., İstatistik Göstergeler 1923-2002, s.194,198.

<sup>27</sup> 1940, 1945-1947 dönemi 1948 fiyatlarıyla, 1948-1949 aralığı 1968 fiyatlarıyla.

değerlendirilmesi gerektiği unutulmamalıdır. Sabit fiyatlamaya göre ise, 1947 yılının sonunda henüz 1940 yılı düzeyine ulaşamadığı meydana çıkmakta ve 1948 yılından itibaren 1968 fiyatlarının baz alınması sebebiyle 1948 ve 1949 rakamları yüksek gözükmektedir. Yine de, bu sabit verilerden her iki yılda da bir büyümenin gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Ne var ki, GSMH rakamları 1949 yılında kayda değer bir daralma yaşandığını ortaya koymaktadır ki, metinde de aktarıldığı gibi, bu dönem devalüasyona yönelik ağır eleştirilerin yapıldığı bir noktaya karşılık gelmektedir.

Tablonun diğer sütunlarında yer alan gerek genel, gerekse kişi başına GSMH büyüme hızlarına ilişkin oranlar da, 1946 ve 1948'de yaşanan yüksek büyümenin dışında 1947'deki büyüme oranındaki düşüşü ve özellikle de 1949 yılındaki küçülmeyi somutlaştırmaktadır. Bu çerçevede, verilere bütünsel olarak baktığımızda, GSMH düzeyinin bir canlanma içerisine girdiğini gözlemlemekle beraber, 1946 devalüasyonu sonrasındaki gelişimin tarımsal üretimde olduğu gibi, istikrarlı bir büyüme çizgisini henüz yansıtmadığını söylemek mümkündür.

Bu istikrarsızlığa yönelik olarak tarım ve sanayinin GSMH içindeki paylarını aşağıdaki tablo aracılığıyla incelemek daha ayrıntılı bir analize imkan verecektir;

**Tablo 3: GSMH Sektör Payları ve Sektörel Büyüme Hızları (1940, 1945-1949) (%)**

Yıllar	Cari Fiyatlarla GSMH Sektör Payları		Sabit Fiyatlarla <sup>28</sup> GSM H Sektör Payları		Cari Fiyatlarla GSMH Sektör Büyüme Hızları		Sabit Fiyatlarla <sup>28</sup> GSMH Sektör Büyüme Hızları	
	Tarım	Sanayi	Tarım	Sanayi	Tarım	Sanayi	Tarım	Sanayi
1940	38.5	18.6	44.8	14.6	15.1	20.4	-1.2	-10.2
1945	38.3	16.1	39.0	15.6	-28.9	-14.4	-23.4	-16.6
1946	45.6	14.7	45.5	14.9	49.2	14.6	54.2	26.1
1947	38.4	15.2	38.6	15.2	-7.3	14.2	-11.7	5.8
1948	45.2	14.0	44.3	12.8	47.9	15.7	35.6	7.0
1949	40.1	14.9	40.4	13.1	-15.3	1.6	-13.5	-2.7

Kaynak: İstatistik Göstergeler 1923-2002, s.617-620.

Tarımın sektörel payı, genel anlamda 1940'daki düzeyi olan %40'ları korumakta ve önemli bir büyümenin yaşandığı 1948 yılında en yüksek oranlarına varmaktadır. Bu yüksek oran, o yıl yaşanan GSMH artışının en önemli kaynağının tarım sektörü olduğunu da meydana çıkarmaktadır.<sup>29</sup>

<sup>28</sup> 1940, 1945-1947 dönemi 1948 fiyatlarıyla, 1948-1949 aralığı 1968 fiyatlarıyla.

<sup>29</sup> İkinci önemli sektör hizmetlerdir. 1948 yılında hizmetlerin GSMH içindeki oranı cari fiyatlara göre %40.8, sabit fiyatlara göre ise %42.8'dir. Hizmetlerin bu dönem içindeki payı da ortalama %40'lar seviyesindedir. Bkz., İstatistik Göstergeler 1923-2002, s.617-618.

Tarımın büyüme hızı ise, GSMH ile paralel biçimde düzensiz bir gelişim kaydetmektedir. Cari ve sabit fiyatlar ortaya koymaktadır ki, tarım sektörü 1948'deki önemli büyümenin dışında 1947 ve 1949'da kayda değer küçülmeler yaşamıştır. Bu durum, Tablo 1'de aktarılan 1947 ve 1949'daki üretim azalmaları olgusuyla da tutarlı bir sonuçtur. Dolayısıyla, tarım sektörünün gelişiminin de genel olarak düzensiz ve yüksek beklentileri karşılamaktan uzak olduğu değerlendirilebilir.

Diğer taraftan, tablonun en dikkate değer yönlerinden birisi sanayi sektörüne yöneliktir. Bu sektörün GSMH içindeki payı, her iki oralamaya göre de giderek azalarak 1940 yılının da altına inmekte ve 1947-1948 yıllarındaki büyümenin ardından tarımda olduğu gibi 1949 yılında küçülme söz konusu olmaktadır. Bu sonuç, devalüasyonla birlikte ileri sürülen görüşlerin aksine, yaşanan sürecin sanayi sektörüne büyük bir katkı sağlayamadığını ve tarımın getirdiği itici gücün sanayinin büyümesi adına çok da yeterli olmadığını göstermektedir.<sup>30</sup>

Tablo 4'deki verilerle de, devalüasyonun Türkiye'nin dış ticaret yapısı ve rezervlerine yönelik etkisi hakkında bilgi edinebiliriz;

**Tablo 4: Cari Fiyatlarla Dış Ticaret Yapısı ve Döviz Rezervlerinin Gelişimi (1945-1949)**

Yıllar	İthalat (Milyon TL)	İhracat (Milyon TL)	Fark (Milyon TL)	Altın ve Dövizler (Bin TL)
1945	126.2	218.9	+92.8	360.132
1946	223.9	432.1	+208.2	859.890
1947	685.0	625.2	-59.8	752.711
1948	770.1	551.0	-219.1	538.737
1949	812.3	693.9	-118.4	569.597

Kaynak: Kepenek ve Yentürk, a.g.e., s.77,119. Konjonktür, Yıl:10, No:10-12, Ekim-Aralık 1950, s.79.

Görüldüğü gibi, Türkiye'nin dış ticaret açığı devalüasyonu takip eden 1947 yılından itibaren başlayarak kronik bir hal almaya başlamıştır. Para ayarlamasıyla birlikte, ihracatta üç kat düzeyinde bir artış yaşanmasına rağmen ithalat hacmi 1945-1949 aralığında yaklaşık yedi kat yükselmiştir. Diğer bir ifadeyle, devalüasyonu izleyen dönemde ihracat düzeyi istenen

<sup>30</sup> Sanayi ürünlerinin ihracat içindeki payı da 1939'da %4.8 iken, 1950 yılında %1.4'e gerilemiştir. Bkz., Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı, s.316.

seviyeye ulaşmamıştır.<sup>31</sup> Bu açıdan da, dış ticaret dengesini öncelikle ihracattan elde edilecek döviz gelirleriyle gerçekleştirmeyi hedefleyen iktidar adına varılan nokta olumlu değildir. Başlangıçtaki öngörülerin aksine ortaya çıkan bu tablo, doğal olarak, uzunca bir zamandan sonra ilk kez hem bir dış ticaret açığı ortamını, hem de bu açıkları kapatmak için altın ve döviz rezervlerinde bir erimeyi meydana getirecektir.<sup>32</sup>

II.Dünya Savaşı sonrası ve devalüasyon politikası konjonktürüyle birlikte Türkiye'nin dış ticaret yapısının ülkelere göre değişimini de Tablo 5'de görmek mümkündür;

**Tablo 5: Türkiye'nin Dış Ticaret Hacminde Ülkelerin Payı (1940, 1945-1949)(%)**

Yıllar	Almanya	Fransa	İngiltere	İtalya	ABD	Diğer
1940	9.3	4.3	10.8	15.1	12.1	48.4
1945	-	0.7	17.9	-	34.3	47.1
1946	-	3.0	16.7	3.0	24.7	52.6
1947	-	3.4	14.5	12.4	28.9	40.8
1948	1.9	4.9	20.3	8.0	22.7	42.2
1949	9.5	5.4	14.9	3.5	17.5	49.2

Kaynak: Okçuoğlu, a.g.e., s.490.

Savaş sonrasına yönelik en çarpıcı gözlem, Türkiye'nin dış ticaretinde ABD ve İngiltere'nin yükselen paylarıdır. Özellikle, ABD %20'leri aşan ortalamasıyla dikkat çekmektedir. Bu durum, daha önce vurgulanan anlaşmalarla ortaya çıkan Türkiye-ABD ekonomik yakınlaşmasının boyutlarını da sergilemektedir.

Son olarak, para operasyonu ertesinde fiyatlarda yaşanan gelişimi de aşağıdaki tablo çerçevesinde değerlendirebiliriz;

---

<sup>31</sup> Konjonktür dergisinde, 1947 yılında dış ticaretin özellikle ihracat adına beklentileri karşılamadığı ifade ediliyor ve bu konuda bazı yabancı ticaret çevrelerinin ileri sürdüğü gerekçeler aktarılıyordu. Bu çevrelere göre, Türk ihracat malları için pahalı fiyat istenmesi, bazı ihracat mallarına sınırlamalar konması ve Türk mallarının alıcısı durumundaki birçok ülkenin serbest dövizle tediye yapamamaları gibi etkenler ihracatı olumsuz etkilemişti. Bkz., Konjonktür, Sene:8, No:7-9, Temmuz-Eylül 1948, s.15-16.

<sup>32</sup> Dış ticaret açığı, daha sonraki dönemde de devam edecektir. Bkz., Kepenek ve Yentürk, a.g.e., s.119.

**Tablo 6: Tüketici ve Toptan Eşya Fiyatları İndeksi ve Değişim Oranları (1945-1949, 1938=100)**

Yıllar	Tüketici Fiyatları İndeksi	Bir Önceki Yıla Göre Değişim (%)	Toptan Eşya Fiyatları İndeksi	Bir Önceki Yıla Göre Değişim (%)
1945	333.0	-	444.6	-
1946	320.4	-3.8	427.7	-3.8
1947	325.2	1.5	433.3	1.3
1948	329.7	1.4	466.7	7.7
1949	354.5	7.5	503.5	7.9

Kaynak: İstatistik Göstergeler 1923-2002, s.508.

İndeksteki veriler, devalüasyonu takip eden süreçte fiyat seviyesinin de giderek arttığını sergilemektedir. Gerek tüketici, gerekse toptan eşya fiyatları 1947 yılından itibaren artış trendine girmiş ve 1949'da %7'ler düzeyinde artış miktarlarına ulaşmıştır ki, bu oran, 1949 yılında milli gelirden önemli bir daralmanın yaşandığı olgusuyla birlikte değerlendirilirse, o yılki ekonomik performansın olumsuz boyutları daha net ortaya çıkar.<sup>33</sup> Dolayısıyla, mevcut tablo, devalüasyon sonrasında ortaya konulan fiyat seviyesinin zamanla düşeceği yönündeki beklentilerin karşılanamadığını göstermektedir.

## SONUÇ

Cumhuriyet ekonomisinin önemli dönemeçlerinden birisini oluşturan 7 Eylül 1946 devalüasyonu, doğrudan iç gelişmelerin ürünü olmaktan çok II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan siyasal ve ekonomik dış koşulların ve Türkiye'nin bu koşullara uyum sürecinin bir halkası olarak gözükmektedir. Savaşın ardından gündeme gelen ABD merkezli demokrasi ve serbest ticaret gibi "yeni" olgular, Türkiye açısından, ABD ile yapılan askeri ve ekonomik yardım anlaşmaları ve buralarda kabul edilen çeşitli maddelerle belirli bir doğrultu kazanmıştır. Bunların yanına, savaşın bitimiyle birlikte ülkenin eski avantajlı pazarlarından yoksun kalması, kalkınma hamlesine yönelik dış kaynak arayışının hızlanması, parasının aşırı değerlenmiş bulunması, çeşitli toplumsal kesimlerin beklentilerinin artması ve nihayet olası bir Sovyetler Birliği tehdidinin gündeme gelmesi gibi siyasal ve ekonomik olgular da

<sup>33</sup> İstanbul ve Ankara gibi iki büyük ilin verileri de bu tespiti desteklemektedir. 1963 yılı 100 olarak saptanan ve 94 madde baz alınarak belirlenen İstanbul toptan eşya fiyatları indeksi 1946'da 31.0 iken, 1947'de 33.6, 1948'de 33.2 ve 1949'da 35.1 olarak gerçekleşmiştir. 1938'in 100 kabul edildiği Ankara'nın tüketici fiyatları indeksi ise, 1946'da 359.5, 1947'de 335.7, 1948'de 353.8 ve 1949'da 376.4 şeklinde gelişmiştir. Görüldüğü gibi, özellikle 1949 yılı fiyat artışlarının etkisinin çoğaldığı bir dönem olarak dikkati çekmektedir. Bkz., İstatistik Göstergeler 1923-2002, s.492,496.

eklenince, devalüasyona yönelik etkenler tamamlanmış ve süreç hızlanmıştır. Böylece, Türkiye sahip olduğu ciddi düzeydeki döviz rezervlerine karşın, siyasi görünümü daha ağır basan bir ekonomik liberalleşme kararını biraz da “aceleyle” almak durumunda kalmıştır.

7 Eylül 1946 devalüasyonu, tek parti iktidarınca Türk parasının dünya piyasalarındaki gerçek değerini belirleyecek, ihracat ve ithalatta yaşanan tıkanıklığı aşmaya yarayacak ve üretim artışı yoluyla kitlelerin refahını artıracak bir politika şeklinde kamuoyuna açıklanmıştır. Ancak, demeçlere yansıyan bilgiler, bu operasyonun ülkenin imza attığı uluslararası ticaret ilkeleri çerçevesinde gerçekleştiğini bir başka deyişle diğer etkenlerin yanında yeni dünya koşullarının “zorunlu” bir uzantısı olduğu gerçeğini de ortaya koymaktadır. Demokrasiye yönelik taleplerin hayata geçtiği bir döneme denk gelen bu kararlar, gerek demokratikleşmenin yarattığı iyimserlik ortamının, gerekse II. Dünya Savaşı’nın mirası olan başta hayat pahalılığı gibi olumsuz ekonomik verilerin etkisiyle başlangıçta belirgin bir umutla karşılanmış ve desteklenmiştir. Ne var ki, bu iyimserliğe rağmen, yapılan kimi analizler ülke üretiminin devalüasyon beklentilerini uzun dönemde karşılayamayacağını ve bu nedenle para indirimine yönelik tahminlerin ihtiyatlı olması gerektiğini de açıkça sergilemiştir.

Belirli bir zaman zarfından sonra, özellikle ihracatın bir “patlama” yaşamaması ve üretim düzeyinin sağlıklı şekilde artırılmaması gibi unsurlar bir araya gelince, ithalatın karşılanamadığı ve döviz rezervlerinin hızla eridiği bir noktada dış ticaret açıkları yeniden bir problem olarak hissedilmeye başlanmış ve hayat pahalılığı toplumun gündemindeki yerini korumaya devam etmiştir. Buna karşılık, Türkiye’nin IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlara üyeliğinin onaylanması ve saptanan para değerinin kabul görmesi, devalüasyonun ABD’nin başını çektiği uluslararası sermaye açısından başarılı bir eylem olarak yorumlandığını göstermektedir. Fakat, ekonomik başarısızlık, çok sınırlı bir kesim dışarıda tutulursa, gerek aydınların, gerekse ticaret sınıfının devalüasyona yönelik etkin muhalefeti doğurmuştur. Bu muhalefet, DP’nin etkisiyle siyasi ve toplumsal bir içerik kazanmasının yanında, gazete sütunlarında bolca yer almış ve aydınların yaptığı değerlendirmelerle kararın ekonomik yanlışlıkları bazen çok kapsamlı değerlendirmelerle ortaya konmuştur. Bu analizlerin bir kısmı, uluslararası ekonomik değişimin Türkiye gibi ülkeler açısından ne denli ciddi tehlikeler içerdiğini net biçimde ortaya koymuş, eleştirilerin çoğunluğu ise, hammadde ihraç eden Türkiye’nin dış piyasaları sağlıklı analiz edemeyerek “acele” bir karar aldığı, dış ticaretini sağlıklı bir sisteme bağlayamadığı ve üretim artışı olanaklarını yeterince hesaplayamadığı noktalarında belirginleşmiştir. Genel muhalefetin devalüasyona neden olan dış sistemin irdelenmesinden çok hükümetin yaptığı ekonomik yanlışlar üzerinde odaklanması, uluslararası siyasi ve ekonomik gelişmelerin hem toplumun önemli bir kesimi, hem de iktidar adayı konumundaki DP nezdinde, Türkiye’nin uyum sağlaması

gereken bir süreç olarak algılandığını göstermektedir. Yine de, tepkilerin düzeyli bir ekonomik tartışma ortamına katkı sağladığını, devalüasyonun en azından yeterli ekonomik hazırlık yapılamadan işlerlik kazandığı olgusunu somutlaştırdığını ve hatta 1949 yılında İngiltere'nin devalüasyon hamlesine karşı yürütülen politikada etkili olduğunu söylemek gereklidir.

Sonuçta, 7 Eylül 1946 tarihindeki devalüasyon, Türk dış ticaretinin liberalleşmesi, özellikle ABD ile ekonomik yakınlaşmanın artması ve bu çerçevede uluslararası ticaret kuruluşlarına üye olunması adına büyük önem taşıyan, ancak ülkenin yapısal koşulları yeterince hesap edilmediği ve dünyadaki siyasal gelişmeler biraz da “abartılarak” yorumlandığı için, tarımsal üretim ve ihracat alanlarında yaşanan ancak beklentilerin altında kalan ve oldukça dalgalı bir seyir izleyen bazı ekonomik gelişmelerin dışında, sanayi sektörünün büyümesi, fiyat istikrarının sağlanması ve sağlıklı bir dış ticaret çizgisinin oluşması gibi konularda istenen sonuçları getirmeyen bir uygulama olarak iktisat tarihimizdeki yerini almıştır.

## KAYNAKÇA

- AĞAOĞLU, S. (1946) Son iktisadi kararlar, *Tasvir*, 12 Eylül.
- Akşam, Paramızın kıymeti düşürülmeyecek, 4 Eylül 1946.
- ALKİN, E. *Dış Ticaret, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:2, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ARAL N. Z. (1946) Milletlerarası Ticaret Konferansı, *Siyasi İlimler Mecmuası*, Yıl:XVI, Sayı:184.
- ARAL N. Z. (1946a) Bretton Woods, *Siyasi İlimler Mecmuası*, Yıl:XVI, Sayı:157.
- ARAR, İ. (Der.) (1968) *Hükümet Programları 1920-1965*, Burçak Yayınevi, İstanbul.
- ARMAOĞLU F. (Haz.) (1991) *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Aydın Tarihi (1946) Sayı:15.
- Aydın Tarihi (1946) Sayı:154.
- BİLSEL C. (1946) *Birleşmiş Milletler I (San Francisco Çalışmaları)*, İstanbul Üniversitesi Devletler Hukuku Türk Enstitüsü Yayınlarından:8, İstanbul.
- BİRSEL, S. (1949) Paramız Düşürülmeli mi?, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt:10, Sayı:233.

- BORATAV K. (1997) İktisat Tarihi (1908-1980), Türkiye Tarihi, Cilt:4, Çağdaş Türkiye 1908-1980, (Yayın Yön. Sina Akşın), 5.b., Cem Yayınevi, İstanbul.
- Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi (1984) Cilt:4, İletişim Yayınları, İstanbul.
- C.H.P. Program ve Tüzüğü (1947).
- Cumhuriyet, İstanbul ve harb sonrası, 15 İkincikanun 1944.
- Cumhuriyet, Daha çok ithalat yapacağız, 4 Eylül 1946.
- Cumhuriyet, Türk parasını düşürmek isteyenler, 5 Eylül 1946.
- Cumhuriyet, Ticaret Bakanlığının neşrettiği tebliğ, 8 Eylül 1946.
- Cumhuriyet, Yeni iktisadi tedbirlerin piyasada ilk akisleri, 10 Eylül 1946.
- Cumhuriyet, Piyasalar büyük bir kararsızlık içinde, 11 Eylül 1946.
- Cumhuriyet, Ticaret Bakanının son kararlara dair demeci, 11 Eylül 1946.
- Cumhuriyet, Ekonomi Bakanı da dün kararlari izah etti, 12 Eylül 1946.
- Cumhuriyet, Son iktisadi kararlariin doğurduğu neticeler, 12 Kasım 1946.
- Cumhuriyet, CHP Meclis Grubunda 3 gün süren müzakereler, 15 Kasım 1946.
- Cumhuriyet, 7 Eylül kararlari, 17 Kasım 1946.
- Cumhuriyet, 7 Eylül kararlari hakkında bir anket, 18 Kasım 1946.
- ÇARIKLI T. H. (1947) *Bretton Woods Anlaşması ve Türkiye*, İstanbul.
- ÇARIKLI T. H. (1947a) *İkinci Cihan Harbi Sonucunda Milletlerarası Ticaret*, İstanbul.
- DEVRİM, M. (1949) Dış Ticaret Davamız, *Türkiye İktisat Mecmuası*, Sene:2, Sayı:15.
- Düstur (1946) Üçüncü Tertip, Cilt:27, Kasım 1945-Ekim 1946, Devlet Matbaası, Ankara.
- Düstur (1948) Üçüncü Tertip, Cilt:29, Kasım 1947-Ekim 1948, Devlet Matbaası, Ankara.
- EĞİLMEZ M. ve KUMCU E. (2004) *Ekonomi Politikası*, 5.b., Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ERBİL, H. N. (1946) Para ayarlaması nasıl olmalıdır?, *Yeni Sabah*, 20 Kasım.
- ERBİL, H. N. (1946) Paranın ayar tarzı ilmi kaidelere uymuyor, *Yeni Sabah*, 27 Kasım.

- ERBİL, H. N. (1946) Ucuzluğun ve paramızı kıymetlendirmenin tek usulü vardır!, *Yeni Sabah*, 4 Aralık.
- ERGİN, F. (1946) Yeni kararları alırken neler yapmalıydık?, *Cumhuriyet*, 18 Eylül.
- FENİK, M.F. (1948) Hazin bir yıldönümü, *Vatan*, 8 Eylül.
- GÖNLÜBOL M. v.d. (1982) *Olaylarla Türk Dış Politikası* (1919-1973), Cilt:1, 5.b., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- İktisadi Yürüyüş (1946) Büyük Anketimiz, Yıl:7, Cilt:7, Sayı:159.
- İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası (1946) İstanbul piyasası, Cilt:62, No:9.
- İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası (1946) İstanbul piyasası, Cilt:62, No:11.
- İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, (1946) 7 Eylül Kararları Hakkında Rapor, Cilt:62, No:12.
- İstatistik Göstergeler 1923-2002 (2003) T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.
- KEPENEK Y. ve YENTÜRK N. (2001) *Türkiye Ekonomisi*, 12.b., Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KILIÇDAROĞLU, K. (Haz.) (1997) *1948 Türkiye İktisat Kongresi 22-27 Kasım 1948*, Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı Yayın ve Basım Şube Müdürlüğü, Ankara.
- Konjonktür (1946) Ticari Duruma Kısa Bir Bakış, Sene:6, No:7-9.
- Konjonktür (1946) Yeni mali ve iktisadi tedbirler, Sene:6, No:7-9.
- KÖKLÜ, A. (1947) *Türkiye'de Para Meseleleri*, Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Siyasal Bilgiler Okulu Yayınlarından, Ankara.
- NADİ, N. (1946) Hükümetin yeni kararları, *Cumhuriyet*, 9 Eylül.
- NADİ, N. (1946) Yeni tedbirler beklemeliyiz, *Cumhuriyet* 17 Eylül.
- ONARAN M. H. (1945) Para ve Fiat Düzenimiz Türk Ekonomisi, Yıl:3, Sayı:30.
- ORAN B. (ed.) (2001) *Türk Dış Politikası*, Cilt:1 1919-1980, 3.b., İletişim Yayınları, İstanbul.
- PARASIZ M. İ. (1998) *Türkiye Ekonomisi: 1923'den Günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikaları Uygulamaları*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Siyasi İlimler Mecmuası (1946) 7 Eylül Kararları ve Akisleri Yıl:XVI, Sayı:186.

- Siyasi İlimler Mecmuası, (1949) Cilt:XIX, Sayı:222-223-224.
- Son Posta, (1947) 7 Eylül kararları hakkında konferans, 25 Mayıs.
- Son Posta, (1946) D.P. Kongrelerinde Celal Bayar dün de konuştu, 22 Ekim.
- SÖNMEZ M. (1998) *IMF ile 51 Yılım Bilançosu, 75 Yılda Paramın Serüveni*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Tanın, Piyasada memnuniyet, 10 Eylül 1946.
- Tasvir, İstanbul piyasasındaki akisler, 10 Eylül 1946.
- Tasvir, Tüccarın durumu müşkül, 10 Eylül 1946.
- TBMM Tutanak Dergisi (1945) Devre:VII, Cilt:17, TBMM Basımevi, Ankara.
- TBMM Tutanak Dergisi (1946) Devre:VII, Cilt:20, TBMM Basımevi, Ankara.
- TBMM Tutanak Dergisi (1947) Dönem: VIII, Cilt:2-3-4,6 TBMM Basımevi, Ankara.
- TBMM Tutanak Dergisi (1948) Dönem:VIII, Cilt:7,12 TBMM Basımevi, Ankara.
- TBMM Tutanak Dergisi (1949) Dönem:VIII, Cilt:15, TBMM Basımevi, Ankara.
- TEKELİ, E. (1946) Bazı tenkidlere dair, *Ulus*, 6 Ekim.
- TEZEL, Y. S. (1994) *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, 3.b., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- TİMUR T. (1994) *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, 2.b., İletişim Yayınları, İstanbul.
- TOPÇUOĞLU, N. (1946) Yeni iktisadi politika karşısında, *Tasvir*, 9 Eylül.
- TOPÇUOĞLU, N. (1946) Yeni para kıymetinin iç Pazar fiyatlarındaki tesiri ne olabilir?, *Tasvir*, 10 Eylül.
- TUNAYA, T. Z. (1995) *Türkiye’de Siyasal Partiler 1859-1952*, Arba Yayınları, İstanbul.
- Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı (1973) Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.
- Türkiye İktisat Mecmuası (1948) İngiliz Lirası Durumu ve Para Rejimimiz, Sayı:2.
- Türkiye İktisat Mecmuası (1948) Dış ticaretimiz Nasıl Düzenlenebilir?, Sayı:5.

- ULAGAY, O. (1977) IMF, Borç Tuzakı ve Türkiye, *Cumhuriyet*, 2 Kasım.  
Ulus, Para meselesi son kararla halledilmiştir, 9 Eylül 1946.  
Ulus, Son kararların akisleri, 10 Eylül 1946.  
Ulus, Paramızın dış değeri ve iktisadi muvazenemiz, 10 Eylül 1946.  
Ulus, Emniyet ve huzur veren kararlar, 11 Eylül 1946.  
Ulus, Son karara dair dış yorumlar, 12 Eylül 1946.  
Ulus, Görüşmeler üç gün devam etti, 15 Kasım 1946.  
Ulus, Köylü ve müstahsil durumdan memnun, 20 Kasım 1946.  
Ulus, Başbakanımıza teşekkür ettiler, 23 Kasım 1946.  
Ulus, Peker Seçmenlerle Görüştü, 2 Aralık 1946.  
Ulus, Ekonomi ve Ticaret Bakanları soruları cevaplandırdılar, 6 Şubat 1947.  
Ulus, Atıf İnan'ın demeci, 9 Şubat 1947.  
Ulus, Peker Hükümetinin 6 aylık mesaisi, 15 Şubat 1947.  
Ulus, Türk parası değişmez bir değer aldı, 21 Haziran 1947.  
Ulus, Ticaret Bakanı dün sanayici ve tacirlerle görüştü, 15 Temmuz 1948.  
Vakit, Paramızın kıymeti üzerinde yapılan tetkikler, 7 Eylül 1946.  
Vakit, Hükümetin kararları müstahsili sevindirdi, 14 Eylül 1946.  
Vatan, Türk parasının kıymetinin düşürülmesi hakkında bir karar yok, 7 Eylül 1946.  
Vatan, Son kararların piyasadaki akisleri, 10 Eylül 1946.  
Vatan, Türkiye, 13 Mart 1947.  
YALMAN A. E. (1945) *San Fransiskoda Neler Gördüm?*, Vatan Neşriyatı, İstanbul.  
YAZIR M. (1946) Dış Ticaret Meselelerimiz, *Siyasi İlimler Mecmuası*, Yıl:XV, Sayı:179.  
Yeni Sabah, Hayat pahalılığı, 9 Aralık 1946.  
ZİYAOĞLU R. (1946) Tatbikatımıza göre Bretton Woods anlaşması, *Tasvir*, 20 Eylül.  
<http://www.kronoloji.gen.tr>